

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Διπλωματική εργασία

**«ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 11^{ης} ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΤΟΥ 1922: Η
ΣΥΜΒΟΛΗ, Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ»**

Ευθυμία Κακαράτζα
Α.Μ. 519588

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Νικόλαος Αναστασόπουλος

Καρδίτσα, Ιούνιος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

**«ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 11^{ης} ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΤΟΥ 1922: Η
ΣΥΜΒΟΛΗ, Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ»**

Ευθυμία Κακαράτζα

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Νικόλαος Αναστασόπουλος
ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Χρήστος Χρηστίδης**

Καρδίτσα, Ιούνιος 2024

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στη συμβολή, το ρόλο και τις ενέργειες του Νικολάου Πλαστήρα, κατά το κίνημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 1922. Αρχικά παρουσιάζονται τα γεγονότα της μικρασιατικής εκστρατείας που οδήγησαν στην Καταστροφή και η πολεμική δράση του Πλαστήρα, μέχρι την εξεταζόμενη περίοδο. Ακολουθούν διαδοχικά κεφάλαια που αναφέρονται στην έκρηξη του κινήματος στα νησιά, την επικράτησή του και τα πρώτα προβλήματα που αντιμετώπισε, ενώ ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην δίκη και την εκτέλεση των έξι που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την Καταστροφή, όπως και στην πορεία που ακολούθησε το κίνημα σχετικά με το ζήτημα της μορφής του πολιτεύματος. Ο ρόλος και οι ενέργειες, του διαλλακτικού πάντως, Πλαστήρα, που από τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου γίνεται και τυπικά, αρχηγός της Επανάστασης, εξελίσσονται και αναδεικνύονται σε ένα περιβάλλον έντονων πιέσεων τόσο από στρατιωτικούς παράγοντες στο εσωτερικό του ίδιου του κινήματος, όσο και παντοειδών πιέσεων του στρατεύματος. Έντονες πάντως είναι και οι επιδράσεις παραγόντων της πολιτικής, όπου βαρύνουσα θέση κατέχουν οι οδηγίες και οι απόψεις του Βενιζέλου, παρόλο που δεν βρίσκεται ακόμα στην Ελλάδα. Ο Πλαστήρας, βασικός οργανωτής του κινήματος καλείται πλέον να συνδιαλλαγεί, να επιβληθεί – κυρίως στο στρατό – και βέβαια να λάβει τις αναγκαίες και κάποτε σκληρές αποφάσεις, σε μια εποχή εξαιρετικά κρίσιμη για τη χώρα, που καλείται να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της Καταστροφής, χωρίς πάντως να έχει ξεπεράσει το διχασμό.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Κίνημα του 1922/Πλαστήρας/Βενιζέλος/στρατός/δίκη των έξι/αβασίλευτη

The Movement of September 11, 1922: the contribution, role and actions of Nikolaos Plastiras.

ABSTRACT

The current thesis focuses on the contribution, role and actions of Nikolaos Plastiras, during the movement of 11 September 1922. Initially, the events of the Asia Minor campaign that led to the Catastrophe and the combat action of Plastiras up to the period under consideration are presented. The successive chapters that follow discuss the movement's expansion on the islands, its prevalence and the first problems it encountered, while particular mention is made in the trial and execution of the six people held responsible for the Catastrophe, as well as in the movement's course of action on the issue of the form of the state. The role and actions, of the conciliatory spirit of Plastiras, who becomes formally leader of the Revolution in November of the same year, evolve and emerge amid an environment of intense pressure from both military factors within the movement itself, and all kinds of pressure from the military. However, actors in political life also have strong influences, with the instructions and the views of Venizelos, although not yet in Greece, occupying a dominant position. Plastiras, the movement's main organiser, is now called upon to mediate, to impose himself - particularly on the military - and of course to take the necessary and sometimes harsh decisions, at a time of extreme crisis for the country, which is being forced to face the consequences of the Catastrophe, however failing to overcome the division.

KEYWORDS

1922 Movement/Plastiras/Venizelos/army/trial of the Six/republic

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη σελ. 4

Abstract σελ. 5

Εισαγωγή σελ 8-10

1.Η μικρασιατική καταστροφή σελ. 11-16

1.1.Από τη Συνθήκη των Σεβρών ως το Σαγγάριο σελ. 11-13

1.2.Προς την καταστροφή σελ. 13-14

1.3.Το τέλος σελ. 14-16

2. Νικόλαος Πλαστήρας. Η πολεμική του δράση σελ. 17-22

2.1.Βαλκανικοί Πόλεμοι σελ. 17-18

2.2.Από το Διχασμό μέχρι την Ουκρανία σελ. 18-19

2.3.Ο Πλαστήρας στη Μικρά Ασία σελ. 19-20

2.4. Προς τον Τσεσμέ σελ. 20-21

2.5. Μετά το 1922 σελ. 21-22

3. Η έκρηξη του κινήματος σελ. 23-29

3.1. Η οργάνωση του κινήματος σελ. 23-24

3.2.11 Σεπτεμβρίου 1922 σελ. 24

3.3.Οι προκηρύξεις του Γονατά σελ. 24-26

3.4.Ο συσχετισμός των δυνάμεων σελ.26-27

3.5.Η φύση και η ιδεολογία του κινήματος σελ. 27-29

3.6.Στην Αθήνα σελ. 29

4. Η επικράτηση του κινήματος σελ. 30-34

4.1.Η ηγεσία του κινήματος σελ. 30-31

4.2.Η ανατολική Θράκη σελ. 31-32

4.3.Η νέα κυβέρνηση σελ. 32-34

5. Η δίκη των έξι σελ.35-47

5.1.Το κατηγορητήριο σελ. 35-37

5.2.Οι αρχικές εξελίξεις σελ. 37-39

5.3.Αλλαγή πλεύσης του κινήματος σελ.39-40

5.4.Το συλλαλητήριο σελ. 40-42

5.5.Τα αίτια της αλλαγής. Ο στρατός σελ. 42-43

5.6.Άλλα αίτια σελ. 43-44

5.7.Οι βρετανικές παρεμβάσεις σελ. 44-46

5.8.Αποτελέσματα σελ. 46-47

6. Προς την αβασίλευτη σελ. 48-55

6.1. Η πορεία μέχρι την δίκη των έξι σελ. 48

6.2. Η αβασίλευτη και οι στρατιωτικοί σελ. 48-50

6.3. Το κίνημα του 1923 και οι συνέπειές του σελ 50-53

6.4. Οι εκλογές σελ. 53

6.5. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος σελ. 53-55

6.6. Η αβασίλευτη σελ. 55

Συμπεράσματα σελ. 56-57

Βιβλιογραφία σελ. 58-59

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα εργασία θα γίνει προσπάθεια να παρουσιαστεί η συμβολή, ο ρόλος και οι ενέργειες του Νικολάου Πλαστήρα, κατά το κίνημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 1922. Ουσιαστικά, γίνεται αναφορά στην περίοδο από την έκρηξή του κινήματος, με έμφαση στην οργάνωση και την επικράτηση του, ενώ ιδιαίτερα κεφάλαια καλύπτουν τα ζητήματα της τιμωρίας των υπεύθυνων της καταστροφής και της πορείας της Ελλάδας προς το αβασίλευτο καθεστώς.

Στο κίνημα Πλαστήρα – Γονατά, άξονας της εργασίας αποτελεί ο Νικόλαος Πλαστήρας, ως «συναρχηγός» στην αρχή, μαζί με το Γονατά και μοναδικός εκπρόσωπος του κινήματος, Αρχηγός της Επανάστασεως, από τις 14 Νοεμβρίου του 1922 μέχρι την παράδοση της εξουσίας στις αρχές Ιανουαρίου του 1924.

Καθώς το κίνημα δημιουργήθηκε στη σκιά της καταστροφής, το πρώτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη Μικρασιατική Καταστροφή, από την εποχή της ανάληψης της εξουσίας από τους αντιβενιζελικούς, μέχρι την τελική επίθεση του Κεμάλ. Το κεφάλαιο διατρέχει τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα, με ιδιαίτερη μνεία στην κατάσταση και τις προσδοκίες του στρατού, μπροστά στην κατάρρευση. Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στον Πλαστήρα, και αποτελεί μια σκιαγράφιση της πολεμικής του δράσης, μέχρι την εποχή του κινήματος. Το τρίτο κεφάλαιο ασχολείται με το ίδιο το κίνημα, τις απαρχές, την οργάνωση, την έκρηξή του στη Χίο και τη Μυτιλήνη, τα πρώτα ενδοκαθεστωτικά ζητήματα, τις δυνάμεις που το συγκρότησαν και τέλος την ιδεολογία του. Το τέταρτο κεφάλαιο αφορά την επικράτησή του, τη στάση του απέναντι στην απώλεια της Ανατολικής Θράκης, τις σχέσεις του με την κυβέρνηση, αλλά και με άλλους παράγοντες του καθεστώτος. Το πέμπτο κεφάλαιο, πραγματεύεται τη δίκη των έξι. Αναπτύσσεται το κατηγορητήριο, με βάση το οποίο δικάστηκαν με την ποινή του θανάτου και ακολουθεί η εξέλιξη των γεγονότων, από τις πρώτες συμβιβαστικές προσπάθειες του καθεστώτος, ως τη σκλήρυνση της στάσης του. Γίνεται αναφορά στις πράξεις του κινήματος, το διάγγελμα προς το λαό, τη σύσταση ανακριτικής επιτροπής και στρατοδικείου, στο φόντο του μεγάλου λαϊκού συλλαλητηρίου στις 9 Οκτωβρίου. Αναλύονται οι λόγοι που οδήγησαν το κίνημα στη αλλαγή της στάσης του, που εντοπίζονται κυρίως στο στρατό και στην αδήριτη ανάγκη της πειθάρχησης και της ανασυγκρότησής του. Το τελευταίο κεφάλαιο, αναφέρεται στην πορεία του καθεστώτος

προς το αβασίλευτο πολίτευμα. Περιγράφονται οι θέσεις των στρατιωτικών πάνω στο ζήτημα, οι απόψεις του Βενιζέλου, οι συνέπειες του κινήματος του 1923 και η συμβολή του Στρατιωτικού Συνδέσμου στην έξωση του Γεωργίου.

Στο βασικό πλαίσιο της εργασίας προβάλλεται ο Πλαστήρας. Θεωρούμενος ηγέτης του κινήματος από την εποχή του σχεδιασμού του,¹ καθώς εκφράζει την αγανάκτηση του στρατού μετά την ήττα στη Μικρά Ασία², αποτελεί τον κυριότερο πόλο κατά τη διάρκεια της άσκησης της εξουσίας από το κίνημα³, μέχρι να λάβει και τυπικά τον τίτλο του αρχηγού και του μοναδικού εκπρόσωπου της επανάστασης, στις 14 Νοεμβρίου⁴. Οι ενέργειες και ο ρόλος του, αναπτύσσονται μέσα από το πρίσμα μιας κρίσιμης εποχής, που προσπαθεί να βρει το βηματισμό της, μετά τον κλονισμό που επέφερε σε όλα τα επίπεδα η καταστροφή⁵. Καθώς τα γεγονότα ρέουν, ο Πλαστήρας καλείται να φέρει σε πέρας το έργο του κινήματος, που είναι η επιστροφή στην – όποια βέβαια – κοινοβουλευτική ομαλότητα. Παρουσιάζεται ο τρόπος που ενήργησε ανταποκρινόμενος σ' ένα βασικά, συγκρουσιακό, περιβάλλον, που απαρτιζόταν από στρατιωτικούς, αλλά και πολιτικούς παράγοντες, με βαρύνοντα πάντοτε, το ρόλο του Βενιζέλου. Οι ενέργειές του αφορούν τόσο την άσκηση της εξουσίας από το καθεστώς, όσο και το βασικό ζήτημα της τιμωρίας των ένοχων της καταστροφής. Εκεί ο Πλαστήρας, μέσω του επίσημου πλέον ρόλου του, ως αρχηγού της Επανάστασης, υπογράφει, τελικά, την απόφαση του στρατοδικείου⁶. Γίνεται επίσης προσπάθεια να εξεταστεί το πώς διαχειρίστηκε το ακανθώδες ζήτημα του πολιτεύματος, που πρόβαλλε κυρίως μετά την εκτέλεση των έξι, εξελίχτηκε ραγδαία ύστερα από το αντικίνημα του 1923 και κατέληξε στην αποχώρηση του βασιλιά από την Ελλάδα. Βασικά σημεία αποτελούν οι θέσεις και η στάση του απέναντι στους «αδιάλλακτους» του στρατεύματος

¹ Ριζάς Σωτήρης, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία* (Αθήνα: Καστανιώτη, 2015) σ. 341

² Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, «Η επανάσταση του 1922, η δίκη των εξ και η Συνθήκη της Λωζάννης», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 248-259, σ. 251

³ Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του* (Αθήνα: Επικαιρότητα, 2009) Β' 1922-1933: σ. σ. 164

⁴ Πεπονής Ιωάννης, *Νικόλαος Πλαστήρας στα γεγονότα 1909-1945* (Θεσσαλονίκη: Γαλατιανου, χ.χ.) σ. 258

⁵ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 253

⁶ Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων* Τόμος Πρώτος (Αθήνα: Κάκτος, 1997) σ. 19

και στις συνεχείς τους αντιδράσεις, μέσα στη γενικότερη πάντως πίεση ολόκληρου του στρατού, που για πρώτη φορά αποκτά τον πρωτεύοντα ρόλο στη διακυβέρνηση της χώρας. Προβάλλεται ακόμα ο βαθμός στον οποίο ο Πλαστήρας ανταποκρίνεται στις οδηγίες του Βενιζέλου από το εξωτερικό⁷, τον οποίο άλλωστε το κίνημα είχε ορίσει εκπρόσωπο της Ελλάδας για τις διαπραγματεύσεις στο εξωτερικό. Κι όλα αυτά, καθώς στη χώρα έχουν εισρεύσει πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες⁸, δημιουργώντας ένα καινούριο πλαίσιο στην ιστορία της.

Μ' ένα, μάλλον σκωπτικό, απόσπασμα, η εφημερίδα Εστία της 15^{ης} Φεβρουαρίου 1923, αναγγέλλει την αλλαγή του ημερολογίου, πριν ακόμα σκουπιστούν οι παλιοί ημεροδείχτες, καθώς ο Μάρτιος δεν τολμάει να βεβαιώσει πως δεν είναι ο Φεβρουάριος⁹. Στην παρούσα εργασία, ακολουθείται το παλιό ημερολόγιο, ως την εποχή που ίσχυε.

⁷ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 253

⁸ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 180, 190

⁹ Εφ. *Εστία*, 15 Φεβρουαρίου 1923

1. Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

1.1 ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΩΝ ΣΕΒΡΩΝ ΩΣ ΤΟ ΣΑΓΓΑΡΙΟ

Το έτος 1922 σφραγίστηκε από την Μικρασιατική καταστροφή, τη μεγαλύτερη τραγωδία της νεώτερης ελληνικής ιστορίας. Καθώς το μέτωπο κατέρρευσε, η άλλοτε ισχυρή Στρατιά Μικράς Ασίας επέστρεψε στην Ελλάδα, με βαρύτατες απώλειες και σχεδόν διαλυμένη. Η Σμύρνη παραδόθηκε στις φλόγες κι οι άνθρωποι στις πόλεις και τα χωριά που καταλήφθηκαν από τα στρατεύματα του Κεμάλ υφίσταντο κάθε μορφής φρικαλεότητες. Ο Ελληνισμός ξεριζώθηκε οριστικά, από τις προαιώνιες εστίες του¹⁰.

Όταν υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών, στις 28 Ιουλίου 1920, πολλοί πίστεψαν ότι πραγματοποιήθηκε το όνειρο της Μεγάλης Ελλάδας των πέντε θαλασσών και των δυο ηπείρων. Από την άλλη πλευρά πάντως, ήταν σ' όλους γνωστό, και στην Αντάντ και στον πολιτικό κόσμο της χώρας, ότι τα πάντα εξαρτιόνταν από την τελική έκβαση των εξελισσόμενων στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Μικρά Ασία¹¹. Η έλλειψη της απαραίτητης στην περίπτωση αυτή ομοθυμίας από την πλευρά των Ελλήνων αναδείχθηκε δραματικά, με την δολοφονική απόπειρα εναντίον του Βενιζέλου. Οι σύμμαχοι άρχισαν πλέον να αμφιβάλουν για την ικανότητα της Ελλάδας να επιβληθεί στρατιωτικά στο μέτωπο των επιχειρήσεων, επιφύλαξη που εντάθηκε περαιτέρω, μετά τα αποτελέσματα των εκλογών του Νοεμβρίου¹².

Οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις πάντως, παρά τα προβλήματα που δημιούργησε η επιστροφή του Κωνσταντίνου στις σχέσεις τους με τους συμμάχους, δεν εγκατέλειψαν την πολιτική των αμοιβαίων εξυπηρετήσεων προς την Αντάντ και κυρίως προς την

¹⁰ Δεσποτόπουλος Αλεξ., «Η Μικρασιατική Καταστροφή», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 200-233, σ. 200

¹¹ Τσουνάκος Όθων, «Η Μεγάλη Ελλάδα και η Μικρασιατική Εκστρατεία», στο: *Ελληνική Ιστορία*, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2007) σ. 666-687, σ. 674-675

¹² Γιαννακόπουλος Γιώργος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Το χρονικό της Μικρασιατικής περιπέτειας », στο Β. Παναγιωτόπουλος (διεύθυνση έκδοσης), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6: Η Εθνική Ολοκλήρωση 1909-1922 (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003), σ. 83-94, σ. 88-89

Αγγλία, με στόχο την διατήρηση των όρων της Συνθήκης των Σεβρών¹³. Ήταν μια πολιτική συμφέρουσα γι' αυτούς, καθώς χρησιμοποιούνταν η στρατιωτική παρουσία της Ελλάδας στην περιοχή για την προστασία των Στενών. Οι Έλληνες πάλι, αναζητούσαν ως αντάλλαγμα τη συμμαχική στήριξη, για την κατοχύρωση της δικής τους θέσης. Η πολιτική όμως αυτή, καθώς εξαρτούσε την μοίρα του ελληνισμού τις περιοχές από τις όποιες διαθέσεις των δυνάμεων, υποβίβαζε τελικά τις ελληνικές κυβερνήσεις σ' ένα ρόλο ανεπιθύμητου πλέον πελάτη, που αγωνίζεται να εντυπωσιάσει τον προστάτη του με αξιοθαύμαστα πολεμικά κατορθώματα¹⁴. Έτσι, οι πρώτες αποτυχίες στο μέτωπο δεν πτόησαν την κυβέρνηση Γούναρη, που παρά την προσπάθεια συμμαχικής μεσολάβησης στις αρχές του καλοκαιριού, πρόκρινε την επιβολή στρατιωτικής λύσης¹⁵.

Τον Ιούλιο του 1921 ο ελληνικός στρατός, ο μεγαλύτερος που συγκεντρώθηκε ποτέ στο μικρασιατικό μέτωπο¹⁶, με μια σαρωτική επίθεση, κατέλαβε το Εσκή Σεχίρ, την Κιουτάχεια και το Αφιόν Καραχισάρ. Η επιτυχία του όμως παρέμεινε ανολοκλήρωτη, καθώς δεν κατόρθωσε να εγκλωβίσει τον εχθρό, που έσπευσε να οπισθοχωρήσει εγκαίρως στην ενδοχώρα¹⁷.

Η απόφαση του μεγάλου Πολεμικού Συμβουλίου της Κιουτάχειας, στις 15 Ιουλίου¹⁸, να προχωρήσει ο στρατός προς την Άγκυρα με στόχο την τελική νίκη, αποδείχτηκε μοιραία¹⁹, καθώς η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία της χώρας φαίνεται πως δεν είχε κατανοήσει το ανέφικτο του εγχειρήματος²⁰. Ο στρατός έφτασε τελικά στο Σαγγάριο,

13 Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια και Θάνος Βερέμης, 2018) σ.84

¹⁴ Στο ίδιο σ.85

¹⁵ Μαυρογορδάτος Γ.Θ., «Οι πολιτικές εξελίξεις. Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή», στο Β. Παναγιωτόπουλος (διεύθυνση έκδοσης), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6: Η Εθνική Ολοκλήρωση 1909-1922, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003), σ. 9-30, σ.28

¹⁶ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 86

¹⁷ Τσουνάκος Όθων, *ό.π.*, σ. 684

¹⁸ Οικονόμου Νικόλαος, «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 1921», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 172-186, σ.176-177

¹⁹ Γιαννιούπουλος, Γιάννης, «*Η ευγενής μας τύφλωση...*»: *Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2003) σ.287

²⁰ Γιαννακόπουλος Γιώργος, *ό.π.*, σ.90

περνώντας μέσα από τεράστιες εκτάσεις, ανάμεσά τους και την Αλμυρά Έρημο. Στην απέναντι όχθη αντιμετώπισε το κύριο σώμα του τουρκικού στρατού, στην πιο αποφασιστική και πολύνεκρη σύγκρουση της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Ύστερα από πολυήμερο αγώνα από τις 10 ως τις 29 Αυγούστου, ο ελληνικός στρατός, παρά τις επιμέρους επιτυχίες του, δεν κατόρθωσε να διασπάσει την αμυντική γραμμή των Τούρκων. Ο στόχος του Επιτελείου, να δοθεί στον Κεμάλ το καίριο χτύπημα που θα τον οδηγούσε στην οριστική συνθηκολόγηση, δεν ευοδώθηκε²¹. Οι Έλληνες επέστρεψαν στην προκεχωρημένη γραμμή του περασμένου μήνα, έχοντας χάσει κάθε ελπίδα ότι θα αναδειχτούν νικητές στον πόλεμο της Μικράς Ασίας²², καθώς το ενδεχόμενο της αποχώρησης του στρατού από την περιοχή ήταν τώρα πολύ ισχυρό²³.

1.2 ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Το πολιτικό κλίμα στην Ελλάδα οξύνθηκε σοβαρά. Το αντιπολιτευτικό μένος των Φιλελεύθερων αναζωπυρώθηκε και εγκατέλειψαν την στάση τους απέναντι στις κυβερνητικές επιλογές, που μέχρι τότε κυμαίνονταν από την ανοχή μέχρι και τη στήριξη²⁴. Το ηθικό του στρατού μετά τις βαρύτατες απώλειες που υπέστη κλονίστηκε, οι λιποταξίες αυξήθηκαν²⁵, το αντιπολεμικό ρεύμα στο εσωτερικό του δυνάμωσε επικίνδυνα²⁶. Ήταν όμως και η στιγμή που οι σχέσεις ανάμεσα στους αξιωματικούς μπήκε σε καινούριες βάσεις. Η κοινή δυσaréσκεια αντικατέστησε τώρα την παραδοσιακή αντιπαλότητα των δυο παρατάξεων²⁷. Η Γαλλία επανήλθε στην προσπάθεια προσεταιρισμού του Κεμάλ και με τη Συμφωνία της Άγκυρας εγκαίνιασε πλέον μια ευρύτερη γαλλοτουρκική προσέγγιση, εξέλιξη που αποτέλεσε για την Ελλάδα, σε συνδυασμό με το στρατιωτικό της αδιέξοδο, το πιο δυσμενές γεγονός του 1921. Ο Γούναρης βρέθηκε σε κατάσταση απελπισίας. Καθώς δεν κατάφερε να εξασφαλίσει το πολυπόθητο δάνειο για την συντήρηση του στρατού και χωρίς πλέον τα περιθώρια περαιτέρω πολιτικών ελιγμών, δήλωσε πως συμφωνεί εκ των προτέρων στο σχέδιο ειρήνευσης που θα κατέληγαν οι διαπραγματεύσεις των Άγγλων και των Γάλλων,

²¹ Τσουνάκος Όθων, *ό.π.*, σ. 684

²² Γιαννιλόπουλος Γιάννης, *ό.π.*, σ. 287

²³ Γιαννακόπουλος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 91

²⁴ Τσουνάκος Όθων, *ό.π.*, σ. 685

²⁵ Δεσποτόπουλος, Αλεξ, *ό.π.*, σ. 201

²⁶ Τσουνάκος Όθων, *ό.π.*, σ. 685

²⁷ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 87

οποιοδήποτε και αν ήταν αυτό. Οι προτάσεις όμως που διατύπωσαν οι σύμμαχοι τον Μάρτιο του 1922, προέβλεπαν την αποχώρηση των Ελλήνων όχι μόνον από τη Σμύρνη, αλλά και από τη μισή σχεδόν ανατολική Θράκη²⁸. Το αδιέξοδο ήταν πλήρες. Η Ελλάδα μπορούσε θεωρητικά να υπαναχωρήσει, απορρίπτοντας τις συμμαχικές προτάσεις, με αποτέλεσμα την χρεωκοπία και την ολοκληρωτική της συντριβή. Η αποδοχή τους πάλι, εμπεριείχε τη δυνατότητα της συντεταγμένης υποχώρησης, με την διπλωματική κάλυψη των συμμάχων. Η κάλυψη αυτή όμως ήταν απόλυτα ασαφής, ενώ σε κάθε περίπτωση υποχρέωνε τον στρατό να παραμείνει στο μέτωπο, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί από την Αγγλία, ως μέσο πίεσης προς τον Κεμάλ. Εξάλλου μια τέτοια συμφωνία θα ξεσήκωνε την κοινή γνώμη στην Ελλάδα, με απρόβλεπτες συνέπειες. Τελικά ήταν οι Τούρκοι εκείνοι που δεν αποδέχτηκαν τη διαδικασία²⁹.

Μετά την παραίτηση του Γούναρη, ο αντιβενιζελισμός συνασπίστηκε γύρω από την κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη, που οδήγησε τη χώρα ως την καταστροφή. Καταστρώθηκαν ανέφικτα σχέδια σχετικά με τη δημιουργία αυτόνομου μικρασιατικού κράτους και την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, καθώς ο στρατός παρέμεινε ακίνητος σχεδόν επί έναν χρόνο. Η κατάσταση δεν άλλαξε, βέβαια, ούτε όταν ο Παπούλας αντικαταστάθηκε από τον Χατζηανέστη τον Μάιο του 1922³⁰. Η απόφασή του νέου αρχιστρατήγου να αποσπαστούν στρατιωτικές δυνάμεις από τη Μικρά Ασία για τη Θράκη³¹ επέσπευσε απλώς, το επερχόμενο τέλος³².

1.3 ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Όταν εκδηλώθηκε η σφοδρή τουρκική επίθεση, στις 13 Αυγούστου του 1922, το μέτωπο είχε ανάπτυγμα εφτακόσια πενήντα χιλιόμετρα και παρουσίαζε μεγάλα χάσματα και αδύνατα σημεία, ενώ το ηθικό του στρατού ήταν πλέον καταρρακωμένο. Μέχρι την επόμενη μέρα, ο εχθρός κατάφερε να διασπάσει την αμυντική γραμμή του ελληνικού μετώπου και στη συνέχεια προκάλεσε την γενική και άτακτη, ως ένα βαθμό, υποχώρηση της στρατιάς. Η καταστροφή του στρατού ολοκληρώθηκε στις 17 Αυγούστου με την ήττα στο Αλί Βεράν και την αιχμαλωσία του διοικητή του Α΄ Σώματος Στρατού, με

²⁸ Γιαννιλόπουλος Γιάννης, *ό.π.*, σ. 289-291

²⁹ Στο ίδιο σ.292-293

³⁰ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός* (Αθήνα: Πατάκης, 2015) σ. 147-148

³¹ Δεσποτόπουλος, Αλεξ, *ό.π.*, σ. 206

³² Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 92

μεγάλο μέρος του στρατεύματος που διοικούσε. Από κει και πέρα, ο στρατός αγωνίστηκε για τη σωτηρία του, εγκαταλείποντας στην τύχη τους, τους Έλληνες της Μικράς Ασίας³³. Στη Σμύρνη η ένταση μεγάλωνε μέρα με τη μέρα, καθώς κατέφταναν από την ενδοχώρα τρένα, γεμάτα με πρόσφυγες και στρατό. Τα πλήθη των τρομαγμένων ανθρώπων ένα μόνο πράγμα σκέφτονταν. Τη φυγή. Στις 26 Αυγούστου χιλιάδες κόσμου περιφέρονταν στην προκυμαία, κοιτάζοντας τη θάλασσα. Μόλις βράδιασε τα ελληνικά πολεμικά καράβια σήκωσαν άγκυρα και απέπλευσαν προς την Ερυθραία. Τελευταία αναχώρησε η «Έλλη». Η ελληνική κατοχή της Σμύρνης, τυπικά, έληξε. Στις 27 Αυγούστου οι Τούρκοι μπήκαν στην πόλη³⁴, που βρέθηκε πλέον στο έλεος της σφαγής και της λεηλασίας³⁵. Στις 31 Αυγούστου, η Σμύρνη πυρπολήθηκε³⁶.

Στην Αθήνα, τα νέα για την κατάρρευση του μετώπου, ξεσήκωσαν θύελλα εναντίον της κυβέρνησης Πρωτοπαπαδάκη, καθώς όλες σχεδόν οι εφημερίδες απαίτησαν την παραίτησή της. Οι αντιβενιζελικοί συζητούσαν για δικτατορική λύση με επικεφαλής τον Μεταξά, οι αντίπαλοί τους απηύθυναν τις πρώτες εκκλήσεις για επιστροφή του Βενιζέλου. Και παρά την επιβολή ακόμα πιο αυστηρών μέτρων λογοκρισίας και την απαγόρευση των συγκεντρώσεων, που ακολουθήθηκαν από ένα ανάλογο πνεύματος βασιλικό διάγγελμα, η κατάσταση παρέμεινε ανεξέλεγκτη.

Στις 28 Αυγούστου ορκίστηκε η κυβέρνηση Τριανταφυλλάκου. Ένα από τα κυριότερα ζητήματα που την απασχολούσε ήταν το ζήτημα της στάσης του στρατού, κατά από την επιστροφή του από το μέτωπο³⁷.

Εκεί, η κατάσταση ήταν, πράγματι, έκρυθμη. Η ανασφάλεια, η οργή και η αγανάκτηση για τους υπαίτιους της κατάρρευσης, μέσα σε μια ατμόσφαιρα γενικής σύγχυσης, συνετέλεσαν στη δημιουργία ενός κλίματος εξαιρετικά πρόσφορου για κάθε μορφής ανατροπές. Ήταν το κλίμα μέσα στο οποίο δραστηριοποιήθηκε μια μερίδα αξιωματικών για να καταλήξει τελικά στο ερώτημα «πώς θα σωθεί η Ελλάδα και θα

³³ Τσουνάκος Όθων, *ό.π.*, σ. 687

³⁴ Της Συντάξεως, «Η καταστροφή της Σμύρνης και το ξερίζωμα του Μικρασιατικού ελληνισμού», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 233-247, σ. 234-235

³⁵ Γιαννακόπουλος Γιώργος, *ό.π.*, σ.93

³⁶ Της Συντάξεως, *ό.π.*, σ.236

³⁷ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, «Η επανάσταση του 1922, η δίκη των εξ και η Συνθήκη της Λωζάννης», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 248-259, σ. 248

ξεπλύνει την ατίμωση». Κεντρικός πυρήνας αυτών των συζητήσεων ήταν ο Νικόλαος Πλαστήρας³⁸.

³⁸ Στο ίδιο σ.251

2. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ. Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΤΟΥ ΔΡΑΣΗ

2.1 ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Ο Πλαστήρας, γιός βιοπαλαιστών από την Καρδίτσα, γεννήθηκε στις 4 Νοεμβρίου 1883. Στα είκοσι χρόνια του κατατάχθηκε στο Πεζικό ως δεκανέας³⁹, φανέρωσε πάντως από νωρίς την ενεργητικότητα που τον διέκρινε. Το 1908 ίδρυσε έναν σύλλογο υπαξιωματικών,⁴⁰ με τον οποίο συμμετείχε στο Στρατιωτικό Σύνδεσμο, που το 1909 οργάνωσε το Κίνημα στο Γουδί⁴¹. Το 1912 αποφοίτησε από τη Σχολή Υπαξιωματικών Κέρκυρας με το βαθμό του Ανθυπολοχαγού⁴². Ήταν το ξεκίνημα μιας μακράς στρατιωτικής σταδιοδρομίας, που συνοψίζει, ουσιαστικά, την δεκαετία των ελληνικών πολέμων.

Έλαβε μέρος σε όλες τις συγκρούσεις της περιόδου 12 – 13⁴³, και διακρίθηκε σε πολλές απ' αυτές, από την Ελασσόνα και τα Γιαννιτσά⁴⁴, μέχρι την πολύνεκρη μάχη του Λαχανά⁴⁵. Στα στενά της Κρέσνας, χρησιμοποιώντας μια διμοιρία, ελευθέρωσε τη δίοδο για τα ελληνικά στρατεύματα⁴⁶. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι ανέδειξαν τον Πλαστήρα. Στο πεδίο της μάχης ανέπτυξε μια ιδιαίτερη τακτική, που την εφάρμοσε σ' ολόκληρη τη στρατιωτική του σταδιοδρομία. Καθώς κατά τη διάρκεια των εξελισσόμενων συγκρούσεων, τα δεδομένα μεταβάλλονταν, αναλάμβανε τις απαραίτητες πρωτοβουλίες αναπροσαρμογής, υπερβαίνοντας πολλές φορές κανονισμούς και εντολές. Η τακτική αυτή συνέβαλε στην καθιέρωσή του ως τολμηρού και αποφασιστικού αξιωματικού⁴⁷. Κι από την άλλη πλευρά, ήταν στα μέτωπα αυτών των πολέμων που απέκτησε το προσωνύμιο μαύρος καβαλάρης, καθώς ήταν μελαμπρός και εμφανίζονταν

³⁹ Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του* (Αθήνα: Επικαιρότητα, 2009) Α' 1878-1922: σ. 72-73, 77

⁴⁰ Εφ. Πατρίς, 14 Αυγούστου 1933

⁴¹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.81

⁴² Στο ίδιο σ.82

⁴³ Εφ. Πατρίς, 14 Αυγούστου 1933

⁴⁴ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 20-23

⁴⁵ Στο ίδιο σ.24-27

⁴⁶ Στο ίδιο σ.27-29

⁴⁷ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.161

πάντοτε έφιππος⁴⁸. Το προσωνόμιο αυτό τον συνόδευσε σε όλη του τη ζωή⁴⁹, φθάνοντας μέχρι τις μέρες μας.

2.2 ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΧΑΣΜΟ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ

Στο Διχασμό, η πορεία του Πλαστήρα δέθηκε με τον Βενιζέλο, έτσι όταν εγκαταστάθηκε η Προσωρινή Κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη, ήταν από τους πρώτους που ενίσχυσαν το νέο στρατό⁵⁰. Στις 21 Οκτωβρίου του 1916, μετά από μια σύντομη, αλλά αιματηρή μάχη με τα βασιλικά στρατεύματα, ο Πλαστήρας, λοχαγός την εποχή εκείνη, κατέλαβε την Κατερίνη⁵¹. Ήταν μια εντολή του Βενιζέλου, που στόχευε στην ανατροπή της εύθραυστης ισορροπίας που επέβαλλε η Αντάντ, με την άρνησή της να αναγνωρίσει επίσημα το νέο καθεστώς. Καθώς οι σύμμαχοι καθόρισαν τελικά μια ουδέτερη ζώνη που έκοψε την Ελλάδα στα δύο, ο Βενιζέλος, κάνοντας αισθητή την ύπαρξη του καθεστώτος της Θεσσαλονίκης, κέρδισε την πρώτη μάχη⁵². Ο Πλαστήρας έγινε Ταγματάρχης και διορίστηκε Στρατιωτικός Διοικητής Χίου, υπεύθυνος για την συγκρότηση του τάγματος που είχε την έδρα του στην περιοχή⁵³.

Στις 17 Μαΐου του 1918 βρέθηκε στο μέτωπο της Μακεδονίας, επικεφαλής του 3^{ου} Τάγματος της Μεραρχίας Αρχιπελάγους, κατά τη μεγάλη συμμαχική επίθεση εναντίον της αμυντικής τοποθεσίας Σκρα Ντι Λέγκεν⁵⁴. Ο Πλαστήρας με την μονάδα του πολέμησε στην πρώτη γραμμή και κατόρθωσε σύντομα να ανατρέψει τον εχθρό στον τομέα ευθύνης του⁵⁵. Για τη μάχη στο Σκρά, πήρε το βαθμό του Αντισυνταγματάρχη, επ' ανδραγαθία⁵⁶.

⁴⁸ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ.23

⁴⁹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.161

⁵⁰ Στο ίδιο σ.254, 256

⁵¹ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 97

⁵² Μουρέλος Γιάννης, «Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους. (Σεπτέμβριος 1916 – Ιούνιος 1917)» *Μνήμων*, τ.8 (1982), σ.150-188, σ. 156-157

⁵³ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.256

⁵⁴ Δεσποτόπουλος Αλεξ., «Η ελληνική συμμετοχή στον πόλεμο», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 55-74, σ. 69

⁵⁵ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.271-272

⁵⁶ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ.48-49

Τον Ιανουάριο του 1919, όταν η κυβέρνηση Βενιζέλου αποφάσισε τη συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία των συμμάχων στην Ουκρανία⁵⁷, ο Πλαστήρας έλαβε μέρος, ύστερα από προσωπική του επιθυμία και τοποθετήθηκε επικεφαλής του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων⁵⁸. Από τότε το 5/42 έγινε αναπόσπαστο κομμάτι της πολεμικής ιστορίας του Πλαστήρα⁵⁹, καθώς τον ακολούθησε πιστά από την Ουκρανία μέχρι τον Τσεσμέ στις μικρασιατικές ακτές, λίγα χρόνια αργότερα⁶⁰. Ο Πλαστήρας έγινε Συνταγματάρχης και ήταν ο νεώτερος, σε αυτή τη βαθμίδα, του ελληνικού στρατού⁶¹.

2.3 Ο ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

Τον Ιούνιο του 1919 το Σύνταγμα του Πλαστήρα εγκαταστάθηκε στη Μαγνησία και για έναν περίπου χρόνο έλαβε μέρος σε περιορισμένης μορφής εκκαθαρίσεις, αποβλέποντας στην προστασία του ελληνικού πληθυσμού.⁶² Μετά την συμμαχική άδεια επέκτασης των επιχειρήσεων το 1920, συνέπραξε στην προέλαση του ελληνικού στρατού, κατέλαβε το Αξάρι⁶³ και τον Οκτώβριο του ίδιου έτους συνέτριψε τον Τουρκικό στρατό στη μάχη του Τσεντίς Χαν⁶⁴.

Η εκλογική ήττα του Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1920 σηματοδότησε αλλαγές στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων⁶⁵. Εν όψει πάντως των σφοδρών αντιδράσεων των αντρών του Συντάγματός του⁶⁶, που έφτασαν ως την απειλή ανταρσίας από την 13^η Μεραρχία⁶⁷, ο Πλαστήρας παρέμεινε επικεφαλής του 5/42⁶⁸. Στις επιχειρήσεις μάλιστα του Μαρτίου του 1921 οι μάχες του 5/42 στην περιοχή Τουμλού Μπουνάρ, συνέβαλλαν στο να αποφευχθεί η κύκλωση του Α΄ Σώματος Στρατού, με σημαντικές όμως απώλειες⁶⁹. Το καλοκαίρι του 1921 ξεκίνησε η νέα ελληνική επίθεση, που έφτασε

⁵⁷ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.285

⁵⁸ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ.52

⁵⁹ Εφ. Πατρίς, 20 Αυγούστου 1933

⁶⁰ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ.54, 176

⁶¹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.303

⁶² Στο ίδιο σ.345

⁶³ Στο ίδιο σ.349-350, 351

⁶⁴ Αλλαμανή Έφη – Παναγιωτοπούλου Κρίστα, «Το ζήτημα του Πόντου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ΄: Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 112-144, σ. 133

⁶⁵ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ.125, 141

⁶⁶ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.349-350

⁶⁷ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 82

⁶⁸ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.396

⁶⁹ Στο ίδιο σ.413-415, 417

μέχρι το Αφίον Καραχισάρ, την Κιουτάχεια και το Εσκή Σεχίρ⁷⁰. Μετά τη μάχη του Εσκή Σεχίρ, το Σύνταγμα του Πλαστήρα κατέλαβε τη σημαντική θέση Κιρκίς Νταγ, πολύ κοντά στο δρόμο για την Άγκυρα. Με μια άστοχη όμως εντολή της Μεραρχίας η προέλαση διακόπηκε⁷¹, στερώντας από τους Έλληνες την μοναδική ευκαιρία να προβούν στην συστηματική καταδίωξη του εχθρού⁷².

Τον Αύγουστο του 1921 ο Πλαστήρας βρέθηκε στο μέτωπο του Σαγγάριου⁷³. Στην τελική επίθεση για την κατάληψη του σημαντικού οχυρού Καλαί Γκρότο, ο αντικειμενικός στόχος των Ελλήνων επετεύχθη, με δυνάμεις κρούσης το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων και το 2^ο Σύνταγμα Πεζικού, ύστερα από σκληρότατες συγκρούσεις μεταξύ των αντιπάλων και πολύ σημαντικές απώλειες για τα ελληνικά στρατεύματα⁷⁴.

2.4 ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΤΣΕΣΜΕ

Στη σαρωτική επίθεση του Κεμάλ έναν χρόνο αργότερα⁷⁵ μέσα στον πανικό και την άτακτη σχεδόν φυγή των ελληνικών φαλάγγων προς τη Σμύρνη⁷⁶, ο Πλαστήρας ανήκε στους λίγους που κατάφεραν να οδηγήσουν τα τμήματά τους συντεταγμένα στη σωτηρία, κερδίζοντας την καταξίωση που τον συνόδευσε σε όλη του τη ζωή⁷⁷. Το Απόσπασμα Πλαστήρα πολέμησε σκληρά στο Καλετζίκ Δαγ, ένα από τα πιο κρίσιμα σημεία της αμυντικής γραμμής των Ελλήνων. Όταν κατέρρευσε το μέτωπο συμπύχθηκε στη θέση Χασάν Ντεντέ Τεπέ της γραμμής Τουμλού Μπουνάρ⁷⁸, καλύπτοντας αποτελεσματικά τις μεραρχίες που υποχωρούσαν⁷⁹. Η υποχώρηση του Αποσπάσματος Πλαστήρα προς τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας συντελέστηκε με απόλυτη τάξη και συνέβαλλε σε μεγάλο βαθμό στην επιτυχή υποχώρηση ολόκληρου του συγκροτήματος μεραρχιών Φράγκου⁸⁰. Την ίδια εποχή ο Πλαστήρας δημιούργησε άρρηκτους δεσμούς με τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας. Γιατί την ώρα της κατάρρευσης του μετώπου παρέμεινε στα μετόπισθεν, αποκρούοντας τα στρατεύματα του Κεμάλ που προήλυναν,

⁷⁰ Οικονόμου Νικόλαος, *ό.π.*, σ.174

⁷¹ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ.97,100

⁷² Οικονόμου Νικόλαος, *ό.π.*, σ. 176

⁷³ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ.109

⁷⁴ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.473-474

⁷⁵ Δεσποτόπουλος Αλεξ., «Η Μικρασιατική Καταστροφή», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 200-233, σ. 200

⁷⁶ Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του* (Αθήνα: Επικαιρότητα, 2009) Β' 1922-1933: σ. 59

⁷⁷ Βερέμης Θάνας, *ό.π.*, σ. 92

⁷⁸ Δεσποτόπουλος Αλεξ., *ό.π.*, σ.227

⁷⁹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.74

⁸⁰ Δεσποτόπουλος Αλεξ., *ό.π.*, σ.227

προκειμένου να διασφαλίσει την φυγή των προσφύγων, καθώς συνέρρεαν κατά κύματα⁸¹.

Ο Πλαστήρας και οι άντρες του έφτασαν στον Τσεσμέ την 1^η Σεπτεμβρίου. Την επομένη αναχώρησαν για την Ελλάδα⁸². Ήταν η στιγμή που όπως λέει ο ίδιος: «ΗΣπάσθημεν εις την Ερυθραίαν, δια τελευταίαν φοράν, την ιεράν γην»⁸³. Το 1922 ο Πλαστήρας ήταν πλέον κατά κοινή παραδοχή ένας καταξιωμένος στρατιωτικός, δημοφιλής στο στράτευμα. Βενιζελικός⁸⁴, παρέμεινε πάντως στο μέτωπο⁸⁵ και μοιράστηκε με τους συναδέλφους του την κοινή αγανάκτηση απέναντι στις κυβερνήσεις των Αθηνών και την οργή του στρατού μπροστά στην καταστροφή. Αυτή η σύμπνοια τον έφερε κοντά στον⁸⁶ θεωρούμενο βασιλόφρονα, Στυλιανό Γονατά⁸⁷ και στο στρατιωτικό κίνημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου⁸⁸.

2.5 ΜΕΤΑ ΤΟ 1922

Η 11^η Σεπτεμβρίου πάντως δεν ήταν το τέλος της διαδρομής του Πλαστήρα, καθώς το μέλλον του επεφύλασσε μια πολυκύμαντη σταδιοδρομία. Μετά από δυο αποτυχημένα στρατιωτικά κινήματα, το 1933 και το 1935⁸⁹ επέστρεψε στην Ελλάδα την περίοδο των Δεκεμβριανών, καθώς μετά την αποτυχία του κινήματος του 1933 ζούσε στο εξωτερικό⁹⁰. Ανέλαβε για πρώτη φορά πρωθυπουργός το 1945, από τις 3 Ιανουαρίου ως τις 7 Απριλίου και υπέγραψε τη Συμφωνία της Βάρκιζας⁹¹. Το 1950, σε συνεργασία με τον Εμμανουήλ Τσουδερό ίδρυσε την Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου, την ΕΠΕΚ και ορκίστηκε άλλες δυο φορές πρωθυπουργός σε κυβερνήσεις

⁸¹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ.93,103

⁸² Στο ίδιο σ.114

⁸³ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης*, 2 Ιανουαρίου 1924, σ.6

⁸⁴ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 251

⁸⁵ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης*, 2 Ιανουαρίου 1924, σ.5-6

⁸⁶ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 119

⁸⁷ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.* σ. 343

⁸⁸ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ.148

⁸⁹ Στο ίδιο σ.332

⁹⁰ Εφ. *Εμπρός*, 28 Ιουλίου 1953

⁹¹ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ.556, 560-561, 577

συνασπισμού, (15.4.1950– 21.8.1950)⁹² και (27.10.1951 -10.10. 1952)⁹³. Πέθανε στην Αθήνα στις 26 Ιουλίου 1953⁹⁴.

⁹² Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του* (Αθήνα: Επικαιρότητα, 2009) Γ' 1933-1953: σ. 330, 354, 383

⁹³ Στο ίδιο σ.407, 464

⁹⁴ Εφ. *Εμπρός*, 28 Ιουλίου 1953

3. Η ΕΚΡΗΞΗ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

3.1 Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Οι σκέψεις για την έκρηξη ενός στρατιωτικού κινήματος το 1922 εκφράστηκαν στην εποχή που ο στρατός βρισκόταν ακόμα στο μέτωπο της Μικράς Ασίας, μετά την αποχώρηση από το Σαγγάριο. Ήταν μια προοπτική που διαπερνούσε όλες τις πολιτικές παρατάξεις⁹⁵. Ως ηγέτης του φερόταν ήδη ο Πλαστήρας, εκείνες όμως οι προσπάθειες δεν θα είχαν συνέχεια, εξαιτίας των παραπλανητικών δηλώσεων του αρμοστή Στεργιάδη, σχετικά με την δυνατότητα άμυνας της Σμύρνης⁹⁶. Εξάλλου, σύμφωνα με τον ίδιο τον Πλαστήρα, η έκρηξη ενός κινήματος στο μέτωπο, όχι μόνον θα διευκόλυνε την, έτσι κι αλλιώς μοιραία, κατάρρευση, αλλά θα συντελούσε επιπλέον στην μετατόπιση της ευθύνης, από τις κυβερνήσεις της Αθήνας, στο στρατό⁹⁷.

Όταν όμως η εκστρατεία οδηγήθηκε στο άδοξο τέλος της και καθώς τα πλοία ετοιμάζονταν να σηκώσουν άγκυρα απ' τον Τσεσμέ, ήρθε η στιγμή που ο Πλαστήρας αντιλήφθηκε πως ήταν η ώρα, η αγανάκτηση του στρατού που βρισκόταν πλέον στο αποκορύφωμά της, να πάρει τη μορφή ενός στρατιωτικού κινήματος⁹⁸. Οι πιστές στην κυβέρνηση δυνάμεις προσπάθησαν απεγνωσμένα να αποτρέψουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο, μοιράζοντας τα τμήματα της 2^{ης} Μεραρχίας στα νησιά Χίο και Μυτιλήνη. Πάντως το σχέδιο να κλειδώσουν τα κανόνια σε αποθήκες και να αφαιρέσουν τα υποζύγια από τους αξιωματικούς δεν πέτυχε⁹⁹, ούτε κατόρθωσαν τελικά να εμποδίσουν τον Πλαστήρα να προσεγγίσει τη Χίο, όπου θεωρούσαν ότι είναι ήδη συγκεντρωμένος πολύς στρατός. Ο Πλαστήρας αρνήθηκε τη διαταγή να καταπλεύσει στη Μυτιλήνη, παρά τον βομβαρδισμό που δέχτηκε το πλοίο του και υποχρέωσε τον κυβερνήτη να τον οδηγήσει στη Χίο¹⁰⁰. Εκεί, από την πρώτη στιγμή δεν έκρυψε την απόφασή του να ανατρέψει το καθεστώς του Κωνσταντίνου, ενώ παράλληλα προσπαθούσε να επικοινωνήσει με ομόφρονές του

⁹⁵ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.*, σ. 340

⁹⁶ Στο ίδιο σ. 341

⁹⁷ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης*, 2 Ιανουαρίου 1924, σ.6

⁹⁸ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.*, σ. 341-342

⁹⁹ Αθάνατος Κώστας, *Το Εθνικόν Κίνημα Χίου και Μυτιλήνης* (Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση, 1923) σ.31

¹⁰⁰ Στο ίδιο σ. 23

αξιοματικούς, στο δεύτερο σημείο συγκέντρωσης των στρατιωτικών δυνάμεων, τη Μυτιλήνη¹⁰¹. Ταυτόχρονα ξεκίνησε και η μύηση των αξιωματικών του ναυτικού, καθώς βέβαια η συμμετοχή του στόλου αποτελούσε ύψιστη προτεραιότητα για την επιτυχία του κινήματος¹⁰². Στις 9 Σεπτεμβρίου, ο Πλαστήρας ανακοίνωσε τη σύσταση τριμελούς επαναστατικής επιτροπής υπό την ηγεσία του, με μέλη τον Συνταγματάρχη Γαρδίκια και τον Αντισυνταγματάρχη Κοιμήση¹⁰³.

3.2 11 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1922

Στο νησί το μυστικό κοινολογήθηκε και οι συζητήσεις για την επικείμενη επανάσταση γίνονταν πλέον δημόσια, ενώ ταυτόχρονα οι αξιωματικοί του στρατού και του στόλου τάσσονταν φανερά στο πλευρό του Πλαστήρα. Στις 10 Σεπτεμβρίου μεταδόθηκε σε όλα τα επαναστατικά τμήματα η ιστορική εντολή για την έναρξη του κινήματος, στις 11 Σεπτεμβρίου: «Ωρα εκρήξεως κινήματος Η = 2 ώρα πρωινή. Σύνθημα: «ΕΛΛΑΣ ΣΩΤΗΡΙΑ»¹⁰⁴. Στη Χίο οι πολιτικές και στρατιωτικές αρχές του νησιού καταργήθηκαν¹⁰⁵. Προβλήθηκε μόνον μικρή αντίσταση από πιστές στην κυβέρνηση ομάδες, που εύκολα όμως καταπνίγηκε¹⁰⁶. Την ίδια μέρα και η επαναστατική επιτροπή της Μυτιλήνης, που βρίσκονταν σε συνεχή επικοινωνία με τον Πλαστήρα, προχώρησε στην κατάργηση των κρατικών αρχών στο νησί, ενώ ολοκληρώθηκε η προσχώρηση του στόλου στο κίνημα. Τώρα ήταν πλέον έτοιμος για την μεταφορά των επαναστατών στην πρωτεύουσα. Επικεφαλής της επιτροπής στη Μυτιλήνη, ανέλαβε τελικά ο Συνταγματάρχης Γονατάς, που ξεπερνώντας τις αρχικές του επιφυλάξεις τάχθηκε στο πλευρό του κινήματος. Τα άλλα δυο μέλη της ήταν οι Αντισυνταγματάρχες Μαμούρης και Πρωτοσύγγελος¹⁰⁷.

3.3 ΟΙ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΙΣ ΤΟΥ ΓΟΝΑΤΑ

¹⁰¹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, «Η Επανάσταση του 1922, η Δίκη των Εξ και η Συνθήκη της Λωζάννης», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 248-259, σ. 251

¹⁰² Αθάνατος Κώστας, *ό.π.*, σ. 25

¹⁰³ Στο ίδιο σ. 40

¹⁰⁴ Στο ίδιο σ. 41

¹⁰⁵ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 251

¹⁰⁶ Αθάνατος Κώστας, *ό.π.*, σ. 43 - 44

¹⁰⁷ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 251

Στις 12 Σεπτεμβρίου ξεκίνησε η νηοπομπή από τη Χίο, με επικεφαλής το θωρηκτό «Λήμνος», όπου βρίσκονταν ο Πλαστήρας και την επομένη ενώθηκε με τα πλοία από τη Μυτιλήνη¹⁰⁸. Ο Γονατάς ανέλαβε την αρχηγία του κινήματος, με δωδεκαμελή επαναστατική επιτροπή, ενώ ορίστηκε και τριμελής εκτελεστική Επιτροπή με τον Γονατά, ως εκπρόσωπο του στρατού Μυτιλήνης, τον Πλαστήρα του στρατού Χίου και τον Αντιπλοίαρχο Φωκά, ως εκπρόσωπο του στόλου. Η ενωμένη μοίρα ονομάστηκε «Αποβατικόν Σώμα καταλήψεως Αθηνών»¹⁰⁹. Το απαραίτητο στοιχείο του αιφνιδιασμού όμως χάθηκε¹¹⁰ καθώς ο Γονατάς, με δική του πρωτοβουλία και χωρίς την σύμφωνη γνώμη του Πλαστήρα ανήγγειλε με προκηρύξεις που ρίχτηκαν στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας την έκρηξη της επανάστασης¹¹¹, μια άστοχη πρωτοβουλία που ανάγκασε τις δυνάμεις του κινήματος να αλλάξουν ρότα και να κατευθυνθούν προς το Λαύριο, αντί για τον Πειραιά, όπως προβλέπονταν από το αρχικό σχέδιο¹¹². Ο Πλαστήρας θεώρησε επιπλέον ότι στο κείμενο διατυπώνονταν συμβιβασμοί και όροι που είχαν σαν στόχο να δεσμεύσουν εκ των προτέρων τις πράξεις της επανάστασης¹¹³. Με την προκήρυξη αυτή, ο Γονατάς ως αρχηγός του στρατιωτικού κινήματος, διατύπωσε στο όνομα του στρατού και του στόλου της Χίου και της Μυτιλήνης την αξίωση να παραιτηθεί ο Κωνσταντίνος από το θρόνο υπέρ του γιού του, να σχηματιστεί κυβέρνηση που να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Αντάντ, με σκοπό την διαχείριση των άμεσων εξωτερικών ζητημάτων και την τάχιστα και αμερόληπτη διενέργεια εκλογών. Τέλος πρόβαλλε την ανάγκη ενίσχυσης του μετώπου της Θράκης¹¹⁴.

Ήταν άγνωστος ο σκοπός που εξυπηρετούσαν στην παρούσα στιγμή αυτές οι προκηρύξεις. Μπορεί να προέκυψαν απλώς ως αποτέλεσμα κακής συνεννόησης, ή να εξέφραζαν την επιθυμία του πιο μετριοπαθή από τον Πλαστήρα Γονατά, να παραδοθεί το καθεστώς της Αθήνας χωρίς αιματοχυσία. Δεν μπορεί βέβαια να αποκλειστεί και το

¹⁰⁸ Αθάνατος Κώστας, *ό.π.*, σ. 71, 74

¹⁰⁹ Στο ίδιο σ. 72, 74

¹¹⁰ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 252

¹¹¹ Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του* (Αθήνα: Επικαιρότητα, 2009) Β' 1922-1933: σ. 164 - 165

¹¹² Στο ίδιο σ. 165

¹¹³ Στο ίδιο σ. 166

¹¹⁴ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 252

ενδεχόμενο πως με τον τρόπο αυτό, ο Γονατάς προσπαθούσε να εξασφαλίσει *de facto* την αρχηγία του κινήματος¹¹⁵.

3.4 Ο ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Η παρουσία του πάντως, θεωρήθηκε καθησυχαστική για τους βασιλόφρονες. Από την άλλη πλευρά, μια τριανδρία βενιζελικών αξιωματικών εγκαταστάθηκε στα γραφεία της εφημερίδας Ελεύθερον Βήμα, έχοντας σαν σκοπό να συντονίσει τις κινήσεις τόσο των πιστών στο βενιζελισμό στρατιωτικών μονάδων, όσο και των επαναστατημένων στρατευμάτων που κατευθύνονταν στην πρωτεύουσα, ένδειξη πως ο Βενιζελισμός προσπαθούσε να ελέγξει το κίνημα¹¹⁶. Οι δημιουργοί του κινήματος ήταν βέβαια Βενιζελικοί, συμμετείχαν όμως σ' αυτό και μια σημαντική μερίδα βασιλοφρόνων αξιωματικών¹¹⁷. Οι ηγέτες του κινήματος πάντως, και όταν η επανάσταση εξερράγη, αλλά και όταν επιβλήθηκε δεν ξέχασαν πως σκοπός τους ήταν να ασκήσουν υπερκομματική και αφατρίαστη διοίκηση, κινητοποιώντας όλες τις δυνάμεις του έθνους¹¹⁸. Εξάλλου ακόμα και οι αντιβενιζελικοί, μπροστά σε μια τέτοια τραγωδία, αναγνώρισαν το κίνημα ως πατριωτικό και ήλπιζαν στη συμβολή όλων των Ελλήνων, για τη σωτηρία της χώρας¹¹⁹. Η σχέση του Πλαστήρα με τον Γονατά πάντως σύντομα αποκαταστάθηκε, καθώς στο εγγύς μέλλον ανέλαβε ο καθένας τον επίσημο ρόλο του¹²⁰. Δεν συνέβη όμως το ίδιο με τους βενιζελικούς αξιωματικούς που μετά τις εκλογές του 1920 βρέθηκαν μακριά από το μέτωπο της Μικράς Ασίας, συντηρώντας τη νοοτροπία του διχασμού, καθώς αυτοί δεν υπέστησαν την καθαρτήρια επίδραση της μεγάλης καταστροφής. Με κυριότερους εκπροσώπους τον Πάγκαλο, τον Οθωναίο, τον Χατζηκυριάκο και τον Κονδύλη συγκρότησαν μια ομάδα αδιάλλακτων, αποτελώντας στο εξής τους φορείς περισσότερο δυναμικών λύσεων¹²¹. Ο πρώτος μάλιστα, συσπειρώνοντας γύρω του τους πιο αδιάλλακτους από τους στρατιωτικούς, και ενώ το κίνημα βρίσκονταν ακόμα σε

¹¹⁵ Στο ίδιο σ. 251-252

¹¹⁶ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.*, σ. 343

¹¹⁷ Στο ίδιο σ. 343

¹¹⁸ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.* σ. 13

¹¹⁹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 179-180

¹²⁰ Στο ίδιο σ. 166-167

¹²¹ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 120-121

εξέλιξη¹²², είχε ήδη καταλάβει κυβερνητικά κτίρια¹²³, συλλαμβάνοντας ταυτόχρονα βασικά στελέχη του αντιβενιζελισμού. Πολιτικούς, αξιωματικούς και δημοσιογράφους¹²⁴. Η επαναστατική επιτροπή αποδοκίμασε τις συλλήψεις, δηλώνοντας ότι οι ενέργειες αυτές έγιναν χωρίς την εξουσιοδότηση της¹²⁵. Στα πλαίσια αυτά, ο Πάγκαλος έσπευσε να συναντήσει τους ηγέτες του κινήματος, προκειμένου να διαλυθούν οι όποιες παρεξηγήσεις. Η αυθαίρετη πάντως ενέργεια του, να προβεί στη σύλληψη των ηγετών του Λαϊκού Κόμματος, στην πράξη δεν αναιρέθηκε¹²⁶.

3.5 Η ΦΥΣΗ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Στο μεταξύ, στις 13 Σεπτεμβρίου τα επαναστατημένα στρατεύματα κατέφθασαν στο Λαύριο, από όπου ο Πλαστήρας απεύθυνε τηλεσίγγραφο για την άμεση παραίτηση της κυβέρνησης. Και καθώς η κυβέρνηση Τριανταφυλλάκου ανήγγειλε στην επανάσταση την παραίτησή της, το κίνημα βρέθηκε πλέον μπροστά στην τελική του επικράτηση¹²⁷. Ο βασιλιάς αντιλήφθηκε τελικά πως κάθε αντίσταση είναι μάταιη. Το αίτημα που εξέφρασε μέσω του στρατηγού Παπούλα, να περιοριστεί, προς το παρόν, το κίνημα στην παραίτηση της κυβέρνησης, απορρίφθηκε από την δωδεκαμελή επαναστατική επιτροπή, που επέμενε στην άμεση απομάκρυνσή του¹²⁸. Έτσι, ο Κωνσταντίνος εγκατέλειψε το θρόνο και τη χώρα στον πρωτότοκο γιο και διάδοχό του, τον Γεώργιο¹²⁹. Το κίνημα επικράτησε οριστικά¹³⁰.

Η βασική αιτία της καταστροφής, η πεποίθηση πως ο στρατός δεν νικήθηκε, αλλά προδόθηκε, αποτέλεσε το ιδεολογικό υπόβαθρο της Επανάστασης του Στρατού και του Στόλου. Σε μια κοινωνία όμως που είχε κλονιστεί ισχυρά σε όλα τα επίπεδα, η αόριστη αναζήτηση των ολίγων προδοτών και της δολοπλοκίας που κατέστρεψαν την

¹²² Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 177

¹²³ Διαμαντής Απόστολος, «Από την έκρηξη του κινήματος ως το εκτελεστικό απόσπασμα», στο *Οι μεγάλες δίκες* τ. 6 : Η δίκη των «έξι» (Χ.Κ. Τεγόπουλος Εκδόσεις Α.Ε., 2011) σ. 143 -177 , σ. 143

¹²⁴ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 177

¹²⁵ Διαμαντής Απόστολος, *ό.π.*, σ. 144

¹²⁶ Διαμαντής Απόστολος, *ό.π.*, σ. 145

¹²⁷ Αθάνας Κώστας, *ό.π.*, σ. 88

¹²⁸ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 252

¹²⁹ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 120

¹³⁰ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 252

Ελλάδα, καθώς απέκλειε την κριτική στάση ως προς τα βαθύτερα αίτια της ήττας, δεν εξέφραζε μόνον τους επαναστάτες στρατιωτικούς. Ήταν η άμυνα μιας ολόκληρης νοοτροπίας των αστικών και κυρίως των μικροαστικών στρωμάτων της νεοελληνικής κοινωνίας μπροστά στο τραύμα της καταστροφής¹³¹, που τερμάτισε οριστικά την πολιτική της Μεγάλης Ιδέας¹³².

Το κίνημα του 1922, ως στρατιωτικό κίνημα, σηματοδότησε την απαρχή της επίσημης κατάληψης της εξουσίας στην Ελλάδα από τους στρατιωτικούς¹³³, αντανακλώντας κατ' επέκταση τις εξελίξεις στην μεταπολεμική Ευρώπη, σε μια εποχή κατά την οποία παρατηρήθηκε η άνοδος αυταρχικών πολιτικών συστημάτων, στο πλαίσιο μιας γενικότερης δοκιμασίας του κοινοβουλευτισμού, ακόμα και σε χώρες με μακρά φιλελεύθερη παράδοση. Από την άλλη όμως πλευρά, η κρίση στην Ελλάδα είχε την ιδιαιτερότητα της, καθώς συνδέθηκε άμεσα με τις επιπτώσεις της μικρασιαστικής καταστροφής¹³⁴. Γιατί, πέρα από τον οριστικό ενταφιασμό μιας πολιτικής αλυτρωτισμού, η καταστροφή αύξησε τον πληθυσμό της χώρας κατά το ένα πέμπτο, καθώς συγκέντρωσε το μεγαλύτερο μέρος του έθνους μέσα στα όρια του κράτους¹³⁵. Η εισροή ενός εκατομμυρίου περίπου προσφύγων δημιούργησε την ανάγκη για τη στέγαση, τη διατροφή και την περίθαλψη των πληθυσμών αυτών, καθώς και τη λήψη άμεσων υγειονομικών μέτρων, μπροστά στον κίνδυνο των επιδημιών που εξαπλώθηκαν στους προσφυγικούς συνοικισμούς¹³⁶. Οι ανάγκες όμως αυτές, όπως και οι απαραίτητες δαπάνες για την ανασυγκρότηση του στρατού και του στόλου¹³⁷, με δεδομένο ότι το ζήτημα της Θράκης ήταν ανοιχτό, οι αξιώσεις των Τούρκων υπερβολικές, ενώ εκκρεμούσε η υπογραφή συνθήκης ειρήνης με την Τουρκία¹³⁸, προσέκρουσαν στις

¹³¹ Στο ίδιο σ. 253

¹³² Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 9

¹³³ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 118-119

¹³⁴ Στο ίδιο σ. 177

¹³⁵ Μαυρογορδάτος Γιώργος., «Μεταξύ δύο πολέμων», στο Β. Παναγιωτόπουλος (διεύθυνση έκδοσης), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 7: Ο Μεσοπόλεμος, 1922 - 1940, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003), σ. 9-32, σ. 9

¹³⁶ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 190

¹³⁷ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης*, 2 Ιανουαρίου 1924, σ.10

¹³⁸ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 13

οικονομικές δυσχέρειες της χώρας. Το δημόσιο χρέος ήταν επιβαρυνόμενο, η πίστη του κράτους στο εξωτερικό ανύπαρκτη και το νόμισμα υπό κατάρρευση¹³⁹.

Με άλλα λόγια δηλαδή, το κίνημα κλήθηκε να εκκαθαρίσει την βεβαρημένη κληρονομιά του παρελθόντος, αναλαμβάνοντας ένα έργο δυσχερές και επίπονο¹⁴⁰.

3.6 ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Στις 15 Σεπτεμβρίου 1922, δώδεκα χιλιάδες στρατιώτες παρέλασαν στους κεντρικούς δρόμους της πρωτεύουσας¹⁴¹. Ο Πλαστήρας έφτασε στην Αθήνα, αυστηρός, τσαλακωμένος και άγριος, με μάτια γεμάτα απελπισία. Και αντέδρασε έντονα στις ζητωκραυγές για έναν στρατό που επέστρεψε ηττημένος και κατεστραμμένος από τη Μικρά Ασία¹⁴². Κάπως έτσι τον περιγράφει η, βενιζελική, Πηνελόπη Δέλτα, αυτόπτης μάρτυρας της σκηνής. Ουσιαστικά πάντως ο Πλαστήρας ήταν ο δημιουργός και ο εμψυχωτής του κινήματος, καθώς πρωτοστάτησε σε όλες τις στιγμές της εξέλιξής του. Για τους βενιζελικούς, συμβόλιζε ότι υγιές υπήρχε ακόμα στην Ελλάδα, τις τουφεκιές της τιμής στο μικρασιατικό μέτωπο¹⁴³. Κι ο κόσμος όμως ήθελε να κρατηθεί από κάπου¹⁴⁴.

Η κοινή γνώμη στην Αθήνα πάντως, υποδέχτηκε το κίνημα με ανάμικτα συναισθήματα. Ικανοποίηση και ανησυχία, προσμονή και επιφύλαξη. Οι περισσότεροι όμως μάλλον αδιαφόρησαν, με την έννοια ότι μετά την καταστροφή, τίποτα δεν ήταν πλέον ικανό να τους προξενήσει ιδιαίτερη εντύπωση. Άλλωστε εδώ και καιρό η δεδομένη αποχώρηση του στρατού από την Μικρά Ασία εμπεριείχε την πιθανότητα παρόμοιων εξελίξεων. Ένα μόνο από τα ανεπίσημα ακόμα, συνθήματα των επαναστατών, φαίνονταν να έχει μεγαλύτερη απήχηση: «Θάνατος στους προδότες»¹⁴⁵.

¹³⁹ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης*, 2 Ιανουαρίου 1924, σ.10

¹⁴⁰ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 13

¹⁴¹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 253

¹⁴² Δέλτα Π.Σ., *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος* (Αθήνα: Ερμής, 2009), σ. 129

¹⁴³ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 532

¹⁴⁴ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 120

¹⁴⁵ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 252

4 . Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

4.1 Η ΗΓΕΣΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Το κίνημα του στρατού και του στόλου, με επικεφαλής τον Νικόλαο Πλαστήρα και τον Στυλιανό Γονατά, ονομάστηκε επίσημα «Επανάσταση του 1922»¹⁴⁶. Ο «συναρχηγός»¹⁴⁷ Συνταγματάρχης Γονατάς,¹⁴⁸ ήταν κι εκείνος ένας αναγνωρισμένος αξιωματικός για τη δράση του στη Μικρά Ασία¹⁴⁹, καθώς, δίνοντας μάχες οπισθοφυλακών, είχε καταφέρει να καλύψει την υποχώρηση του κύριου όγκου των ελληνικών δυνάμεων από το νότιο μέτωπο. Θεωρούνταν μετριοπαθής φιλοβασιλικός, η παρουσία του, συνεπώς, απεικόνιζε τον «εθνικό» χαρακτήρα της επανάστασης,¹⁵⁰ συντελώντας επιπλέον στην προσέλκυση των ομοϊδεατών του στο κίνημα¹⁵¹. Από κει και πέρα, πάντως, συμπορεύτηκε πλήρως με το καθεστώς. Διατέλεσε αρχηγός της Επαναστατικής Επιτροπής¹⁵² ως τις 14 Νοεμβρίου 1922¹⁵³, και πρωθυπουργός μέχρι την παράδοση της εξουσίας από την επανάσταση, τον Ιανουάριο του 1924¹⁵⁴. Ο Γονατάς δεν ανήκε στους ακραίους του καθεστώτος, ούτε πάντως και στους μετριοπαθείς, καθώς από τη θέση του προέδρου της κυβέρνησης, αποδέχτηκε να επωμιστεί την εκτέλεση της απόφασης του στρατοδικείου¹⁵⁵. Η εκλογή του ως πληρεξουσίου Αθηνών στην τέταρτη εθνοσυνέλευση, το 1924, αποτέλεσε την απαρχή μιας μακριάς πολιτικής διαδρομής με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Μεταπολεμικά, ιδρυτής κόμματος και υπουργός. Πέθανε στην Αθήνα, στις 29 Μαρτίου 1966¹⁵⁶. Το τρίτο μέλος του κινήματος, ο εκπρόσωπος του

¹⁴⁶ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 9

¹⁴⁷ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Η δίκη των «έξι»* (Αθήνα: Πατάκη, 2022) σ.146

¹⁴⁸ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 164

¹⁴⁹ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 92

¹⁵⁰ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 251

¹⁵¹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 164

¹⁵² Εφ. *Εμπρός*, 10 Οκτωβρίου 1922

¹⁵³ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός* (Αθήνα: Πατάκης, 2015), σ. 152

¹⁵⁴ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης*, 2 Ιανουαρίου 1924, σ. 14 -15

¹⁵⁵ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 146 - 147

¹⁵⁶ Εφ. *Μακεδονία*, 30 Μαρτίου 1966

στόλου, αντιπλοίαρχος Δημήτριος Φωκάς¹⁵⁷, είχε λιγότερο σημαντικό ρόλο¹⁵⁸, άλλωστε, στις 7 Οκτωβρίου αποχώρησε από την επαναστατική επιτροπή, εκφράζοντας τη διαφωνία του με τον αδιάλλακτο, επίσης αξιωματικό του Ναυτικού, Χατζηκυριάκο¹⁵⁹.

4.2. Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΡΑΚΗ

Το κίνημα πάντως, έδειχνε ότι προσπαθούσε ειλικρινά να φανεί συνεπές προς τη διακήρυξη, πως η κυβέρνηση που θα σχηματίζονταν, όφειλε να εμπνέει εμπιστοσύνη στους συμμάχους. Έτσι, στις 15 Σεπτεμβρίου, ο Πλαστήρας και ο Γονατάς επισκέφτηκαν τους πρέσβεις της Βρετανίας και της Γαλλίας, ζητώντας τους να προτείνουν εκείνοι τα ονόματα των νέων υπουργών. Οι πρέσβεις δεν δεσμεύτηκαν στο σημείο αυτό, ενημέρωσαν όμως τους ηγέτες του κινήματος ότι η απόφαση της Αντάντ για την κατοχύρωση της Ανατολικής Θράκης στην Τουρκία, ήταν οριστική¹⁶⁰. Λίγο αργότερα, άλλωστε, ο βρετανός πρεσβευτής διευκρίνισε στον Πλαστήρα, ότι αν η Ελλάδα επιθυμούσε τη συμμαχική βοήθεια, είχε υποχρέωση να αποδεχτεί και τις αποφάσεις των συμμάχων. Ο Πλαστήρας απάντησε, πως καθώς ο ίδιος δεν ήταν πολιτικός, στο ζήτημα αυτό σκόπευε να ακολουθήσει τις συμβουλές του Βενιζέλου,¹⁶¹ στον οποίο, στις 14 Σεπτεμβρίου¹⁶², η τριμελής επαναστατική επιτροπή, είχε απευθύνει την πρόσκληση¹⁶³ να αναλάβει την εκπροσώπηση της Ελλάδας στο εξωτερικό¹⁶⁴. Ο Βενιζέλος είχε τότε δηλώσει, πως σκόπευε να κάνει ότι μπορεί, για να συγκρατήσει τον τόπο από την άβυσσο, όπου τον είχε οδηγήσει το προηγούμενο καθεστώς, εξακολούθησε όμως να επαναλαμβάνει ρητά, πως η απόφασή του να απέχει από την ενεργό πολιτική, δεν είχε μεταβληθεί¹⁶⁵. Με τηλεγράφημά του πάντως, στις 20 Σεπτεμβρίου, πληροφορούσε το κίνημα¹⁶⁶, ότι οι καταστροφές που επήλθαν στην χώρα ήταν ήδη ανεπανόρθωτες. «Αι τρεις μεγάλοι και πρώην σύμμαχοι υμών Δυνάμεις», αποφάσισαν να παραχωρήσουν την

¹⁵⁷ Καραγιάννης Γιώργος, «Η Επανάσταση του 1922- Απόφαση για σκληρή τιμωρία των ενόχων», στο *Οι μεγάλες δίκες τ. 6 : Η δίκη των «έξι»* (Χ.Κ. Τεγόπουλος Εκδόσεις Α.Ε., 2011) σ. 47-114 , σ. 48

¹⁵⁸ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.*, σ. 343

¹⁵⁹ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 120

¹⁶⁰ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 253

¹⁶¹ Στο ίδιο σ. 253

¹⁶² Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 30

¹⁶³ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 180

¹⁶⁴ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ.149

¹⁶⁵ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 181

¹⁶⁶ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 29

Ανατολική Θράκη στην Τουρκία. Αν παρόλα αυτά, στις παρούσες συνθήκες πλήρους στρατιωτικής και διπλωματικής απομόνωσης και με δεδομένες τις νέες τουρκικές απειλές, η Ελλάδα επέμενε να συνεχίσει τον πόλεμο, ο ίδιος θα αναγκάζονταν να παραιτηθεί από την θέση του αντιπροσώπου της χώρας στο εξωτερικό¹⁶⁷. Ήταν φανερό πως μετά την Καταστροφή, η Ελλάδα θα έχανε την Ανατολική Θράκη. Ο Κεμάλ απειλούσε την Αγγλία με πόλεμο για την περιοχή, γεγονός που οδήγησε την Ανταντ στην απόφαση να αποδοθεί η Ανατολική Θράκη στους Τούρκους. Το κίνημα υπέκυψε, τελικά, στις συστάσεις του Βενιζέλου. Την πρώτη Οκτωβρίου ξεκίνησε η αποχώρηση του στρατού και των ελληνικών πληθυσμών, που ολοκληρώθηκε στις δώδεκα Νοεμβρίου¹⁶⁸. Η απώλεια της Ανατολικής Θράκης, προσέθεσε διακόσιες πενήντα χιλιάδες πρόσφυγες στη χώρα, δημιουργώντας περαιτέρω προβλήματα σ' ένα κράτος που αγωνίζονταν για την ανασυγκρότησή του¹⁶⁹.

Και δεν ήταν μόνον αυτό. Οι Τούρκοι επιχειρούσαν επιπλέον, να αφαιρέσουν από την Ελλάδα και τη Δυτική Θράκη, να αποζημιωθούν για τις καταστροφές που επέφερε ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία, ενώ ταυτόχρονα απαιτούσαν την παράδοση του στόλου, γεγονός που θα επέφερε την αδυναμία της χώρας να διατηρήσει την κυριαρχία της στα νησιά¹⁷⁰. Το αποτέλεσμα ήταν, η όποια λύση, των τρομερών αυτών προβλημάτων, να συναρτάται άμεσα με την κατάσταση του στρατού, όπως δήλωνε ο Βενιζέλος, λίγες μέρες μετά την έναρξη της συνδιάσκεψης στη Λωζάννη¹⁷¹.

4.3 Η ΝΕΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Εν τω μεταξύ, στην Ελλάδα διορίστηκε πολιτική κυβέρνηση, στην οποία οι στρατιωτικοί παραχώρησαν ένα μέρος, όχι όμως το πιο σημαντικό, της εξουσίας τους¹⁷². Η πρόσκληση πάντως που απηύθυναν στον Αλέξανδρο Ζαΐμη, να σχηματίσει κυβέρνηση εθνικής ενότητας, φανέρωνε την πρόθεσή τους να ταχτούν υπεράνω κομμάτων¹⁷³. Μετά την άρνηση του Ζαΐμη να δεχτεί την εντολή, καθήκοντα προσωρινού πρωθυπουργού

¹⁶⁷ Στο ίδιο σ. 30

¹⁶⁸ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 149 - 150

¹⁶⁹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 210

¹⁷⁰ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 30

¹⁷¹ Στο ίδιο σ. 39

¹⁷² Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 255

¹⁷³ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 13

ανέλαβε ο Σωτήριος Κροκιδάς¹⁷⁴. Η νέα κυβέρνηση, αν και βενιζελικού προσανατολισμού, περιλάμβανε στις τάξεις της ανθρώπους ικανούς και αξιόλογους¹⁷⁵. Υπουργός Εξωτερικών ανέλαβε ο Νικόλαος Πολίτης, πρώην Υπουργός Εξωτερικών του Βενιζέλου¹⁷⁶. Περί του βενιζελικού, πάντως, προσανατολισμού της κυβέρνησης, ο Πλαστήρας, τόνισε, ότι αφού πρώτα ζητήθηκε η γνώμη αντιπροσώπων ολόκληρου του πολιτικού και κοινωνικού φάσματος, σχηματίστηκε μια κυβέρνηση από πρόσωπα που δεν είχαν αναμιχθεί στις διεργασίες των τελευταίων ετών. Καθώς όμως, τέθηκε σαν βάση ο φιλοαντατικός προσανατολισμός των μελών της, ήταν επόμενο να επιλεγούν βενιζελικοί¹⁷⁷. Ούτε θεώρησε απαραίτητη τη διάλυση της επαναστατικής επιτροπής, εν όψει του σχηματισμού της, πιστεύοντας ότι οι δυο αρχές ήταν δυνατόν να συνυπάρχουν. Η κυβέρνηση μπορούσε απερίσπαστα να ασχοληθεί με το δύσκολο έργο της, την ανασύνταξη του κράτους, καθώς η επαναστατική επιτροπή, εξαιτίας των γεγονότων που προκλήθηκαν από την Καταστροφή και την ανώμαλη γενικότερα κατάσταση που δημιουργήθηκε στη χώρα από το προηγούμενο καθεστώς, θεωρούσε την ύπαρξή της απαραίτητη, προκειμένου να φέρει σε πέρας το κύριο καθήκον της, που συνίστατο στη δημιουργία και την ανασύνταξη του στρατού, ένα χρέος που είχε αναλάβει απέναντι στον ελληνικό λαό¹⁷⁸. Όπως ήταν αναμενόμενο, η κυβέρνηση ακολουθούσε σε όλα τα ζητήματα τις απόψεις της επαναστατικής επιτροπής, που με τη σειρά της επηρεάζονταν από ανθρώπους που λειτουργούσαν παρασκηνιακά κι εξέφραζαν διαφορετικά ιδεολογικά ρεύματα¹⁷⁹.

Στους κόλπους της είχαν άλλωστε εκφραστεί από την αρχή κάποιες αντιθέσεις, ανάμεσα στους παράγοντες του κινήματος. Στις 7 Οκτωβρίου, εν όψει της αποχώρησης του Φωκά, η σύνθεσή της άλλαξε¹⁸⁰. Η δωδεκαμελής επαναστατική επιτροπή καταργήθηκε, ενώ η εκτελεστική επιτροπή της επανάστασης¹⁸¹ αποτελούνταν πλέον από

¹⁷⁴ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 255

¹⁷⁵ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 14

¹⁷⁶ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 255

¹⁷⁷ Εφ. Σκριπ, 1 Οκτωβρίου 1922

¹⁷⁸ Στο ίδιο

¹⁷⁹ Σαμπατάκης Θεόδωρος, «Η κατάρρευση, η επανάσταση, η δίκη των 16 ημερών – Οι εκτελέσεις», στο *Οι μεγάλες δίκες τ. 6 : Η δίκη των «έξι»* (Χ.Κ. Τεγόπουλος Εκδόσεις Α.Ε., 2011) σ. 37 -46 , σ. 42

¹⁸⁰ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 120

¹⁸¹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 255

τον Γονατά, τον Πλαστήρα, τον Σακελλαρόπουλο, τον Χατζηκυριάκο και τον Γέροντα,¹⁸² ένα σχήμα που τελικά διαλύθηκε, όταν με το σχηματισμό της κυβέρνησης Γονατά, μοναδικός εκπρόσωπος της επανάστασης, παρέμεινε ο Πλαστήρας¹⁸³.

¹⁸² Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 120

¹⁸³ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 258

5. Η ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΕΞΙ¹⁸⁴.

5.1 ΤΟ ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ

Στις 16 Νοεμβρίου 1922, οι εφημερίδες δημοσίευσαν μια λιτή ανακοίνωση: «Την 11 και 30 π.μ. της σήμερον, εις τον παρά το Γουδί χώρον εξετελέσθη εν πλήρει στρατιωτική τάξει η θανατική εκτέλεσις των εξ καταδικασθέντων υπό του Εκτάκτου Επαναστατικού Στρατοδικείου υπευθύνων της Μικρασιατικής καταστροφής, ήτοι των απαρτισάντων το Συμβούλιον των πέντε πολιτικών Π. Πρωτοπαπαδάκη, Δ. Γούναρη, Ν. Στράτου, Γ. Μπαλτατζή και Ν. Θεοτόκη και του Αρχιστρατήγου της ήττης Γ. Χατζηανέστη»¹⁸⁵. Ήταν το παρακολούθημα της δικαστικής απόφασης της 15^{ης} Νοεμβρίου 1922, όπου, παμψηφεί¹⁸⁶, ολόκληρη σχεδόν η ηγετική ομάδα της αντιβενιζελικής παράταξης και ο τελευταίος αρχιστράτηγος του μικρασιατικού μετώπου¹⁸⁷ κηρύχθηκαν ένοχοι εσχάτης προδοσίας και τιμωρήθηκαν με την ποινή του θανάτου¹⁸⁸.

Οι κατηγορούμενοι παραπέμφθηκαν σε δίκη, σύμφωνα με το πόρισμα της Ανακριτικής Επιτροπής, επειδή από πρόθεση υποστήριξαν την εισβολή του τουρκικού στρατού στο ελληνικό έδαφος, παραδίδοντας πόλεις και φρούρια, με μεγάλο μέρος στρατευμάτων και πολεμικού υλικού. Επιπλέον, δεν υπολόγισαν τις συνέπειες που είχε για την Ελλάδα η επιστροφή του βασιλιά, παρά τις συμμαχικές προειδοποιήσεις, ούτε του ζήτησαν να παραιτηθεί¹⁸⁹. Αντίθετα, πραγματοποίησαν δημοψήφισμα για την παλινόρθωσή του, μολονότι η Αντάντ είχε δηλώσει ότι θεωρούσε εχθρική μια τέτοια

¹⁸⁴ Στη δίκη των έξι, όπως επικράτησε να ονομάζεται, δικάστηκαν στην πραγματικότητα οκτώ άνθρωποι. Πέραν δηλαδή των έξι που οδηγήθηκαν τελικά στο απόσπασμα, υπόδικοι ήταν δυο ακόμα στρατιωτικοί, ο ναύαρχος Μιχαήλ Γούδας και ο στρατηγός Ξενοφών Στρατηγός, που καταδικάστηκαν σε ισόβια. Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 17

¹⁸⁵ Εφ. *Εμπρός*, *Πατρίς & Σκριπ* 16 Νοεμβρίου 1922

¹⁸⁶ Διαμαντης Απόστολος, Από την έκρηξη του κινήματος ως το εκτελεστικό απόσπασμα», στο *Οι μεγάλες δίκες τ. 6 : Η δίκη των «έξι»* (Χ.Κ. Τεγόπουλος Εκδόσεις Α.Ε., 2011) σ. 143 -177 , σ. 173 - 174

¹⁸⁷ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 98

¹⁸⁸ Διαμαντης Απόστολος, *ό.π.*, σ. 172 - 173

¹⁸⁹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 256 - 257

ενέργεια, με αποτέλεσμα την μεταστροφή της στάσης της απέναντι στην Ελλάδα¹⁹⁰. Προέβησαν επίσης, στην τοποθέτηση ανάξιων στελεχών στην ηγεσία του στρατού, επέβαλλαν ως αρχιστράτηγο τον Χατζηανέστη, αν και το ποιόν του ήταν σε όλους γνωστό, καταρράκωσαν το ηθικό των στρατιωτών και μετέφεραν στρατό από το μέτωπο της Μικράς Ασίας στη Θράκη «για λόγους παιδαριώδεις»¹⁹¹. Το πόρισμα πάντως ούτε συγκεκριμένα στοιχεία περιλάμβανε, ούτε εξατομίκευε τις πράξεις, ή τις παραλήψεις που καταλογίζονταν σε κάθε κατηγορούμενο. Ακόμα και το κυριότερο σημείο του κατηγορητηρίου, πάνω στο οποίο θεμελιώθηκε ουσιαστικά η απόφαση, το γεγονός δηλαδή ότι οι υπόδικοι, επαναφέροντας τον Κωνσταντίνο, πρόκριναν τα συμφέροντα της παράταξής τους σε βάρος των συμφερόντων της χώρας, αν και δεν στερούνταν ολοσχερώς βάσης, ήταν γενικό και ασαφές¹⁹². Από την άλλη πλευρά, η επάνοδος του Κωνσταντίνου, μπορεί να συνετέλεσε στην αλλαγή της γαλλικής στάσης σε κάποιον βαθμό, δεν την καθόρισε όμως αποκλειστικά. Ήταν πάντως γεγονός ότι η επιστροφή του Κωνσταντίνου χρησιμοποιήθηκε, προκειμένου να δικαιολογήσει η κυβέρνηση της Γαλλίας την αλλαγή της στάσης της, στην κοινή γνώμη¹⁹³. Επιπλέον, το κατηγορητήριο στερούνταν τυπικής βάσης, καθώς η Μικρά Ασία δεν αποτέλεσε ποτέ έδαφος της Ελλάδας, από άποψη εσωτερικού ή διεθνούς δικαίου. Ούτε, από την άλλη πλευρά, παρουσιάστηκαν κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας, στοιχεία ικανά να αναδείξουν ενδεχόμενο δόλο, από την πλευρά των κατηγορουμένων¹⁹⁴. Εκείνο που μπορούσαν να τεκμηριώσουν τα στοιχεία αυτά, ήταν βέβαια βαριά και ασυγχώρητη αμέλεια¹⁹⁵, καθώς οι ευθύνες των κατηγορουμένων για την καταστροφή δεν επιδέχονταν αμφισβήτηση¹⁹⁶, όχι όμως εκ προθέσεως. Και για τη στοιχειοθέτηση του αδικήματος της εσχάτης προδοσίας, η πρόθεση αποτελεί απαραίτητο όρο¹⁹⁷. Σε κάθε περίπτωση, το δικαστήριο καλούνταν να προσφέρει τα νομικά προσχήματα στην απόφαση του κινήματος¹⁹⁸. Και χωρίς την δικαίωση του μύθου, πως η αντιβενιζελική ηγεσία από τον Νοέμβριο του 1920

¹⁹⁰ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 114 -115

¹⁹¹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 257

¹⁹² Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 100 – 101, 111

¹⁹³ Στο ίδιο σ. 117 - 118

¹⁹⁴ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 258

¹⁹⁵ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 153

¹⁹⁶ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 257

¹⁹⁷ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 153

¹⁹⁸ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 98

ως το 1922 είχε την πλήρη και αποκλειστική ευθύνη για την καταστροφή, που προσέδιδε η κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, δεν θα ήταν δυνατόν να δοθεί απάντηση στο ερώτημα ποιος έφταιξε, στο οποίο κατέληγε το πόρισμα της ανακριτικής επιτροπής. Ενώ επιπλέον, θα άφηνε κενό το, πολύ πιο ουσιαστικό ερώτημα, τι έφταιξε¹⁹⁹.

Σε μεταγενέστερο βέβαια χρόνο, ο Βενιζέλος αποκάλεσε σφάλμα τη δικαστική απόφαση, ενώ, ακόμα κι ο Πάγκαλος, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος είχε συντάξει το πόρισμα της Ανακριτικής Επιτροπής, παραδέχτηκε ότι οι έξι δεν είχαν διαπράξει συνειδητά εσχάτη προδοσία, και υπήρξαν μοιραία, πλην όμως αναγκαία θύματα στο βωμό της σωτηρίας της Ελλάδας, στις κρίσιμες εκείνες περιστάσεις²⁰⁰. Ο Πλαστήρας πάλι, αποτελούσε διαφορετική περίπτωση. Καθώς ανήκε στους μετριοπαθείς του κινήματος δεν επιθυμούσε την καταδίκη των συλληφθέντων σε θάνατο²⁰¹, ήταν πάντως εκείνος που ως Αρχηγός της Επανάστασης υπέγραψε, τελικά, το διάταγμα της εκτέλεσης²⁰². Ανέλαβε μάλιστα την αποκλειστική ευθύνη για την απόφαση αυτή. «Με τους έξι αυτούς θανάτους έσωσα πολύ περισσότερους... ήταν αγριεμένοι όλοι»²⁰³. Οι αρχικές του προσπάθειες, όπως και του Γονατά, να κινηθούν στα πλαίσια της νομιμότητας, προσέκρουσαν σε αναγκαιότητες, που αφορούσαν, τόσο τις «ενδοεπαναστατικές διεργασίες, όσο και, κυρίως, την γενικότερη κατάσταση, όπως είχε διαμορφωθεί στο στράτευμα.

5.2 ΟΙ ΑΡΧΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Ποτέ πάντως, η ηγεσία του κινήματος, δεν απέκρυψε την πρόθεσή της να τιμωρήσει τους υπαίτιους της καταστροφής²⁰⁴. Αρχική μάλιστα σκέψη των κινηματιών, ήταν η προσαγωγή των κρατουμένων στο θωρηκτό Λήμνος, που βρίσκονταν στο λιμάνι του Πειραιά και η εκτέλεσή τους με συνοπτικές διαδικασίες. Μια σκέψη που δεν έβρισκε σύμφωνη, ούτε την μετριοπαθή ομάδα των Φιλελευθέρων, ούτε βέβαια τους πρέσβεις της Αγγλίας και της Γαλλίας.²⁰⁵ Στα πλαίσια αυτά, οι τελευταίοι κάλεσαν τους ηγέτες του κινήματος, ζητώντας τους να πραγματοποιηθούν οι δίκες των συλληφθέντων σε κανονικό

¹⁹⁹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 258

²⁰⁰ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 16, 24

²⁰¹ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 148

²⁰² Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 19

²⁰³ Δέλτα Π.Σ., *ό.π.* σ. 165

²⁰⁴ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 15

²⁰⁵ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 255

δικαστήριο, μετά την εγκατάσταση κυβέρνησης²⁰⁶. Ο Πλαστήρας και ο Γονατάς διαβεβαίωσαν τους πρέσβεις ότι οι συλληφθέντες ως υπαίτιοι της Καταστροφής θα τιμωρηθούν, αφού δικαστούν από τα αρμόδια δικαστήρια. Άλλωστε με βάση αυτή την τοποθέτηση, δέχτηκε κι ο Κροκιδάς να σχηματίσει κυβέρνηση²⁰⁷. Το ίδιο βράδυ μάλιστα, η επαναστατική επιτροπή, με ανακοίνωσή της, τόνιζε ότι, ως το σχηματισμό κυβέρνησης, οι συλληφθέντες ως ένοχοι για τις εθνικές συμφορές θα παρέμειναν προφυλακισμένοι, μέχρις ότου η μελλοντική βουλή αποφασίσει για τον τρόπο της ταχείας δίκης τους²⁰⁸. Ήταν φανερό, ότι στο θέμα αυτό, το κίνημα εξέφρασε την ίδια γνώμη με τους συμμάχους, ή πάντως δεν έδειξε καμία διάθεση να αγνοήσει τις υποδείξεις τους. Την επόμενη μέρα ορκίστηκε και η κυβέρνηση Κροκιδά. Με άλλα λόγια, τις πρώτες ώρες της επικράτησης του κινήματος, κανείς δεν πίστευε, ότι σε πολύ σύντομο χρόνο όλα αυτά θα ανατρέπονταν²⁰⁹ και πως η παρέμβαση των πρέσβων δεν θα κατάφερνε τελικά να ματαιώσει τις μελλοντικές εξελίξεις της υπόθεσης²¹⁰.

Στις 26 Σεπτεμβρίου πάντως, ένα διαφορούμενο διάταγμα αμνηστίας για τα πολιτικά αδικήματα που είχαν διαπραχθεί κατά τη διάρκεια της αντιβενιζελικής διακυβέρνησης, εξαιρούσε εκείνους που είχαν εμπλακεί στην Καταστροφή, με άλλα λόγια, τους συλληφθέντες, ενώ δίνονταν η δυνατότητα καινούριων συλλήψεων. Στα πλαίσια αυτά, συνελήφθη και ο Χατζηανέστης. Στις 29 Σεπτεμβρίου οι συλληφθέντες πολιτικοί και στρατιωτικοί μεταφέρθηκαν στις φυλακές Αβέρωφ²¹¹. Πάντως φαινόταν εύλογο, το κίνημα να μην μπορεί να αμνηστεύσει πράξεις για τις οποίες είχε παραχωρήσει την αρμοδιότητα αλλού, όπως στην προκειμένη περίπτωση στη νέα βουλή²¹². Κι ο Πλαστήρας άλλωστε, σε δημόσιες δηλώσεις του, τόνιζε μεν ότι η επανάσταση επιθυμούσε να διεξαχθεί άμεσα η δίκη, θεωρούσε όμως ότι οι λεπτομέρειες του νομικού αυτού ζητήματος, αποτελούσαν αρμοδιότητα της κυβέρνησης²¹³. Είχαν βέβαια προηγηθεί οι επαφές του Βρετανού πρεσβευτή, τόσο με τον υπουργό Εξωτερικών, όσο και με τον Πλαστήρα. Κατά τις συναντήσεις αυτές ο πρεσβευτής εξήγησε, ότι η έλλειψη

²⁰⁶ Καραγιάννης Γιώργος, *ό.π.*, σ. 52

²⁰⁷ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 16

²⁰⁸ Καραγιάννης Γιώργος, *ό.π.*, σ. 52

²⁰⁹ Διαμαντής Απόστολος, *ό.π.*, σ. 146

²¹⁰ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.*, σ. 344

²¹¹ Διαμαντής Απόστολος, *ό.π.*, σ. 146 - 147

²¹² Στο ίδιο σ. 147

²¹³ Καραγιάννης Γιώργος, *ό.π.*, σ. 55

τάξης στο εσωτερικό της χώρας, όχι μόνον θα την άφηνε ακάλυπτη σε ενδεχόμενους εξωτερικούς κινδύνους, αλλά και θα την οδηγούσε σε αδυναμία να επιτύχει βοήθεια από τις ξένες αγορές. Ήταν ουσιαστικά μια απροκάλυπτη απειλή, με δεδομένη μάλιστα την άθλια οικονομική κατάσταση της Ελλάδας, τη στιγμή εκείνη²¹⁴.

5.3 ΑΛΛΑΓΗ ΠΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Η επίσημη αλλαγή πλευσης σηματοδοτήθηκε στις 4 Οκτωβρίου, όταν το κίνημα, με ένα διάγγελμα προς στο λαό²¹⁵ υπογραμμένο από τον Γονατά, τον Πλαστήρα, τον Σακελλαρόπουλο, τον Χατζηκυριάκο και τον Φωκά²¹⁶, προανήγγελλε ουσιαστικά τις εκτελέσεις, καθώς οι αντιβενιζελικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί χαρακτηρίστηκαν εχθροί της πατρίδας²¹⁷. Το ότι η επανάσταση τάχτηκε υπεράνω κομμάτων, τονίζονταν στο διάγγελμα, δεν σημαίνει ότι δεν ακολουθεί την καθορισμένη πολιτική εθνικής σωτηρίας. Στόχος της δεν υπήρξε μόνον η παραίτηση του Κωνσταντίνου, αλλά και η κατάλυση ολόκληρου του αυλικού, πολιτικού και στρατιωτικού καθεστώτος που έταξε τον βασιλιά υπεράνω της χώρας και καταλύοντας τις ελευθερίες του λαού, οδήγησε στη μεγάλη εθνική καταστροφή. Αποβλέποντας επιπλέον στην αποκατάσταση των σχέσεων της Ελλάδας με τους συμμάχους, επειδή μόνον έτσι θα ήταν εφικτή η σωτηρία του Έθνους, η επανάσταση θεωρεί εχθρούς της πατρίδας εκείνους που πρωτοστάτησαν στη διάρρηξη των σχέσεων της Ελλάδας με την Αντάντ²¹⁸. Στο κείμενο, που συνέταξε ο Γεώργιος Παπανδρέου, πολιτικός σύμβουλος του Πλαστήρα, μνημονεύονταν για πρώτη φορά, η ανάγκη άσκησης ποινικής δίωξης και η παραδειγματική τιμωρία²¹⁹, ο πολιτικός και ηθικός θάνατος²²⁰ των ενόχων της κατάρρευσης του Μετώπου της Μικράς Ασίας και της καταδίκης της Ανατολικής Θράκης, που είχε δυστυχώς πραγματοποιηθεί πριν από την

²¹⁴ Ιγγλέζου Γεωργία, «Η στάση του Βενιζέλου και οι διεθνείς αντιδράσεις», στο *Οι μεγάλες δίκες τ. 6 : Η δίκη των «έξι»* (Χ.Κ. Τεγόπουλος Εκδόσεις Α.Ε., 2011) σ. 179 -193 , σ. 184

²¹⁵ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης , *ό.π.*, σ. 256

²¹⁶ Εφ. *Εμπρός*, 5 Οκτωβρίου 1922

²¹⁷ Διαμαντής Απόστολος, *ό.π.*, σ. 147

²¹⁸ Στο ίδιο σ. 148

²¹⁹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης , *ό.π.*, σ. 256

²²⁰ Διαμαντής Απόστολος, , *ό.π.* σ. 148

Επανάσταση²²¹. Με το διάγγελμα αυτό, η επαναστατική επιτροπή υπαναχωρούσε από την αρχική της δήλωση να δικαστούν οι υπεύθυνοι από πολιτικό δικαστήριο²²², ενώ παρατηρήθηκε και μια προσπάθεια εκλογίκευσης της απόφασης για την εκκένωση της Θράκης, μιας απόφασης όμως που είχε ληφθεί από την ίδια την επανάσταση²²³. Από την άλλη πλευρά, στο διάγγελμα διακρίνονταν καθαρά, τόσο ο στόχος των κινηματιών να ξεκαθαρίσουν τους παλιούς λογαριασμούς με τους αντιβενιζελικούς τους αντιπάλους, όσο και η γενικότερη πεποίθησή τους, ότι η διατάραξη των σχέσεων της Ελλάδας με τους συμμάχους, που οφείλονταν στην κυβερνητική μεταβολή του 1920, αποτελούσε τη σημαντικότερη αιτία της καταστροφής²²⁴. Πάντως, καθώς δεν καθορίζονταν ούτε ο χρόνος, ούτε ο τρόπος άσκησης της δίωξης αυτής, η κατάσταση δεν εκτονώθηκε, ενώ τα πνεύματα παρέμειναν οξυμένα.²²⁵ Έτσι, στις 5 Οκτωβρίου συστήθηκε Ανακριτική Επιτροπή, καθώς κρίθηκε αναγκαία και επείγουσα η διακρίβωση των υπεύθυνων της Καταστροφής, και η τάχιστα τιμωρία τους²²⁶. Σύμφωνα με την ανακοίνωση, η επιτροπή κατά την άσκηση του έργου της, είχε τη δυνατότητα να καλεί μάρτυρες, αλλά και να διατάσσει τη σύλληψη ή την προφυλάκιση ατόμων, με διαταγή του προέδρου της. Ο πρόεδρος καλούνταν να υποβάλλει τα πορίσματα της ανάκρισης στην Επαναστατική Επιτροπή, η οποία θα αποφάσιζε περί της παραπομπής ή όχι των συλληφθέντων στο στρατοδικείο²²⁷. Πρόεδρος της Επιτροπής ορίστηκε ο Θεόδωρος Πάγκαλος²²⁸.

5.4 ΤΟ ΣΥΛΛΑΛΗΤΗΡΙΟ

Στο, πολυπληθές, πάντως,²²⁹ συλλαλητήριο της 9^{ης} Οκτωβρίου,²³⁰ ο αντιβενιζελικός τύπος τόνιζε πως ο λαός κλήθηκε να εκφράσει την εμπιστοσύνη του σε μια επανάσταση, που τάχτηκε υπεράνω κομμάτων, διαβεβαιώνοντας παράλληλα τους συμμάχους της χώρας για τις ειλικρινείς διαθέσεις, τόσο των πολιτών, όσο και του

²²¹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 256

²²² Σαμπατάκης Θεόδωρος, *ό.π.*, σ. 43

²²³ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 256

²²⁴ Διαμαντής Απόστολος, *ό.π.*, σ. 149

²²⁵ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 256

²²⁶ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 16

²²⁷ Διαμαντής Απόστολος, *ό.π.*, σ. 149

²²⁸ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 16

²²⁹ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 240

²³⁰ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 223

καθεστώτος, απέναντί τους.²³¹ Οι βενιζελικές εφημερίδες, από την πλευρά τους, καλούσαν τον λαό να διατρανώσει την πίστη του προς την επανάσταση, προβάλλοντας όμως, ως ύψιστη ανάγκη στο αίτημα της εθνικής ανόρθωσης και «δίδαγμα αίματος» για τις επόμενες γενιές, την πάταξη των ενόχων της μικρασιατικής τραγωδίας²³². Στην ίδια συγκέντρωση, κατά τη διάρκεια των ομιλιών του Γονατά και του Πλαστήρα ακούστηκαν, πολλές φορές, συνθήματα για την τιμωρία των ενόχων με θάνατο, αλλά και οι έντονες διαμαρτυρίες των στρατιωτών. Τα συνθήματα άλλωστε αυτά, τα υιοθέτησε και ο Πλαστήρας²³³, που τονίζοντας ότι ο στρατός προδόθηκε, κατέληξε στην ανάγκη της τιμωρίας των ενόχων, της αναγκαίας κάθαρσης, που επιβάλλεται για να λήξει η μεγάλη τραγωδία.²³⁴ Η ομιλία αυτή εκφωνήθηκε λίγες μέρες πριν από την συγκρότηση του έκτακτου στρατοδικείου που θα αποφαινόταν για την τύχη των συλληφθέντων πολιτικών και στρατιωτικών. Ο Πλαστήρας, αν και δεν είχε ακόμα οριστεί αρχηγός του κινήματος, συγκέντρωνε ουσιαστικά την επαναστατική εξουσία στα χέρια του²³⁵, έχοντας την κοινή εμπιστοσύνη του στρατού, αλλά και των πολιτικών της βενιζελικής παράταξης²³⁶. Αντλώντας νομιμοποίηση από την μεγάλη συγκέντρωση, οι θέσεις του για την τιμωρία των υπεύθυνων της καταστροφής, σηματοδότησαν την επιτάχυνση των διαδικασιών, για μια δίκη σε κλίμα δυσμενές για τους κατηγορούμενους²³⁷.

Ακολούθησε το διάταγμα της 13^{ης} Οκτωβρίου 1922²³⁸ «Περί συστάσεως και λειτουργίας Εκτάκτου Στρατοδικείου προς εκδίκασιν των κατά των υπαιτίων της Εθνικής Καταστροφής κατηγοριών». ²³⁹ Αρμόδια για τον διορισμό των μελών του δικαστηρίου ήταν η Επαναστατική Επιτροπή με εκτεταμένο μάλιστα εύρος επιλογών. Με άλλα λόγια, στη δικαστική έδρα μπορούσε να διοριστεί σχεδόν οποιοσδήποτε, αρεστός στο καθεστώς στρατιωτικός ή πολίτης. . Στα πλαίσια αυτά, ο Πλαστήρας ύστερα από πίεση του Πάγκαλου και του Χατζηκυριάκου προχώρησε στην αντικατάσταση των στρατοδικών που

²³¹ Εφ. Σκριπ, 9 Οκτωβρίου 1922

²³² Εφ. Εμπρός, 9 Οκτωβρίου 1922

²³³ Καραγιάννης Γιώργος, *ό.π.*, σ. 56

²³⁴ Εφ. Εμπρός, 10 Οκτωβρίου 1922

²³⁵ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 164

²³⁶ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 126

²³⁷ Καραγιάννης Γιώργος, *ό.π.*, σ. 56

²³⁸ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 16

²³⁹ Εφ. Εμπρός, 14 Οκτωβρίου 1922

είχε διορίσει ²⁴⁰ ο υπουργός των Στρατιωτικών της κυβέρνησης Κροκιδά,²⁴¹ στρατηγός Χαραλάμπης²⁴². Σύμφωνα με το άρθρο 20 του διατάγματος αυτού, δεν επιτρέπονταν η άσκηση οποιουδήποτε ένδικου μέσου κατά της απόφασής του, που θα γίνονταν εκτελεστή από την Επαναστατική Επιτροπή²⁴³. Την προεδρία του Στρατοδικείου ανέλαβε ο στρατηγός Οθωναίος²⁴⁴.

5.5 ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ. Ο ΣΤΡΑΤΟΣ

Οι έντονες και άμεσες αντιδράσεις, κυρίως των μεσαίων και κατώτερων αξιωματικών, συνέβαλλαν στην αλλαγή στάσης του καθεστώτος, απέναντι στο θέμα της αντιμετώπισης των συλληφθέντων. Αυτές ακριβώς τις αντιδράσεις εκμεταλλεύτηκε ο Πάγκαλος, που, προσπαθώντας να προωθηθεί στην αρχηγεία του κινήματος²⁴⁵, δήλωνε ότι η Επαναστατική Επιτροπή δεν σκόπευε να τιμωρήσει τους υπαίτιους της καταστροφής και καλούσε τους στρατιωτικούς να την ανατρέψουν και να εκτελέσουν χωρίς δίκη τους κατηγορούμενους. Από την άλλη, κι ο Οθωναίος, πρόβαλλε την ανάγκη της άμεσης τιμωρίας των ενόχων²⁴⁶. Εκείνο όμως που έκανε τον Πλαστήρα να λάβει τις τελικές του αποφάσεις, ήταν η συγκέντρωση των αξιωματικών στην αίθουσα του Παρνασσού. Οι στρατιωτικοί δήλωναν ότι δεν είχαν σκοπό να πειθαρχήσουν στις αποφάσεις της επαναστατικής επιτροπής, σε σχέση με την τιμωρία των ενόχων. Απειλούνταν, επομένως, σύγκρουση στο εσωτερικό του κινήματος. Εν όψει της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί, ο Πλαστήρας ζήτησε από τον Πάγκαλο και τον Οθωναίο να δικάσουν οι ίδιοι τους συλληφθέντες. Μετά από κάποιο δισταγμό μπροστά στην ευθύνη που επρόκειτο να αναλάβουν, αποδέχτηκαν τελικά την πρόταση. Έθεσαν όμως σαν όρο ότι οποιαδήποτε απόφαση και αν εξέδιδαν, θα γινόταν εκτελεστή. Ο Πλαστήρας συμφώνησε, δίνοντάς τους μάλιστα το λόγο της στρατιωτικής του τιμής.

²⁴⁰ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 123

²⁴¹ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 257

²⁴² Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 123

²⁴³ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 16

²⁴⁴ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 257

²⁴⁵ Στο ίδιο σ. 255 - 256

²⁴⁶ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 18

Εκείνη τη στιγμή δεν πίστευε ότι το δικαστήριο θα δικάζε σε θάνατο τους έξι, πάντως η συνάντηση αυτή φαίνεται ότι καθόρισε την μοίρα τους²⁴⁷.

Δεν ήταν πάντως μόνο ο Πάγκαλος. Η εχθρότητα του στρατού εναντίον των πολιτικών ήταν εδώ και καιρό δεδομένη, καθώς επιπλέον επικρατούσε η πεποίθηση, ότι μόνον η τιμωρία των ενόχων θα μπορούσε να συμβάλλει στην πειθάρχησή του²⁴⁸. Ο Πλαστήρας συνειδητοποίησε πλέον, ότι αν το αίτημα δεν γίνονταν αποδεκτό, ούτε ο στρατός του Έβρου μπορούσε να συγκροτηθεί, ούτε, βέβαια, ήταν εφικτό να επιβληθεί η πειθαρχία και η απαραίτητη ηρεμία στο στράτευμα²⁴⁹. Άλλωστε ολόκληρη η ηγεσία του κινήματος συμμαρτίζονταν την άποψη αυτή²⁵⁰, καθώς θεωρούσε ότι η ανασυγκρότηση του διαλυμένου τότε, στρατού, συνιστούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την υπεράσπιση των βορειοανατολικών, ιδίως, συνόρων της χώρας, αποτελώντας ταυτόχρονα ισχυρό διαπραγματευτικό όπλο για το Βενιζέλο στη Λωζάννη.²⁵¹

5.6 ΑΛΛΑ ΑΙΤΙΑ

Πέρα πάντως από τις, παντοειδείς, πιέσεις από το στράτευμα, υπήρξε και μια σειρά άλλων λόγων που οδήγησε το καθεστώς να πάρει τις τελικές του αποφάσεις.

Από την μια πλευρά, οι αρχηγοί του κινήματος πίστευαν, ότι ο κατευνασμός των παθών στην ελληνική κοινωνία, δεν θα ήταν δυνατόν να υπάρξει χωρίς την φοβερή «κάθαρση», που θα επέτρεπε στη χώρα να ασχοληθεί με τη διαχείριση των σημερινών της προβλημάτων, αντί για την αναμόχλευση των ζητημάτων του παρελθόντος²⁵².

Από την άλλη πλευρά, οι προσκείμενες στο κίνημα εφημερίδες, είχαν κατακλυσθεί από ψηφίσματα διάφορων επαγγελματικών ομάδων, με αίτημα την άμεση προσαγωγή σε δίκη και τη σκληρή τιμωρία των ενόχων. Το σύνθημα «θέλουν κρέμασμα οι Γουναράιοι» ακούγονταν παντού²⁵³.

Στο χώρο του βενιζελισμού, οι δημοκρατικοί, με επικεφαλής τον Παπαναστασίου, δήλωναν στους στρατιωτικούς, πως επιθυμούσαν έναν πλήρη εξαγνισμό, γενικότερα

²⁴⁷ Στο ίδιο σ. 18 - 19

²⁴⁸ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 256

²⁴⁹ Δέλτα Π.Σ., *ό.π.* σ. 163

²⁵⁰ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 256

²⁵¹ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 148 - 149

²⁵² Στο ίδιο σ. 149

²⁵³ Καραγιάννης Γιώργος, *ό.π.*, σ. 53

πάντως, υπερτερούσαν συντριπτικά οι υπέρμαχοι της θανατικής καταδίκης²⁵⁴. Ίσως κι ο ίδιος ο Βενιζέλος, ακόμα κι αν ήθελε, δεν θα μπορούσε να αποτρέψει τις εκτελέσεις.²⁵⁵ Όταν ο Πλαστήρας ρωτήθηκε από τον Γεώργιο Παπαντρέου, τι σκόπευε να κάνει στην περίπτωση που ο Βενιζέλος συνιστούσε να μην πραγματοποιηθούν, απάντησε ότι έχει δώσει ήδη τον λόγο του και επιμένει, σημειώνοντας πάντως ότι ο Βενιζέλος δεν έστειλε κανένα τηλεγράφημα. Έτσι τα ξημερώματα της 15^{ης} Νοεμβρίου, υπέγραψε το διάταγμα της εκτέλεσης²⁵⁶. Ούτε κι ο ίδιος ο Βενιζέλος, όμως επιθυμούσε στην πραγματικότητα να αποτρέψει τις θανατικές καταδίκες. Γιατί το τηλεγράφημα, στο οποίο κατέγραφε το βρετανικό ενδιαφέρον για το ζήτημα, έφτασε μετά τις εκτελέσεις, ενώ η διατύπωσή του, σε καμία περίπτωση δεν φανέρωνε ιδιαίτερη επιμονή για την αποφυγή τους²⁵⁷. Εξάλλου, οι σκέψεις του Βενιζέλου αντανakλούσαν στην ουσία τις θέσεις του βενιζελισμού, που πίστευε γενικά ότι η εκτέλεση των έξι θα αποτελούσε αποφασιστικό παράγοντα για την επίτευξη εντίμου ειρήνης²⁵⁸.

Και όλα αυτά βέβαια, στα πλαίσιο των δραματικών στιγμών που βίωνε η Ελλάδα, καθώς πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες είχαν εισρεύσει στη χώρα. Μπροστά στην αδυναμία του κράτους, τουλάχιστον τον πρώτον καιρό, να προσφέρει τα στοιχειώδη για την περίθαλψη και την επιβίωση των ανθρώπων αυτών, πρόβαλλε επιτακτική η ανάγκη εκτόνωσης του προσφυγικού στοιχείου. Για τους πρόσφυγες, εκείνη τη στιγμή, προείχε η σκληρή τιμωρία των υπεύθυνων της πολιτικής παράταξης, που με τους χειρισμούς τους, είχαν προκαλέσει την καταστροφή τους²⁵⁹.

5.7 ΟΙ ΒΡΕΤΑΝΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Σ' όλο αυτό το διάστημα, οι Βρετανοί εξακολουθούσαν τις παρεμβάσεις τους, προκειμένου να αποτραπούν οι εκτελέσεις στην Ελλάδα. Οι Βρετανοί, γιατί οι Γάλλοι μετά την αρχική συνάντηση των πρέσβων με τον Πλαστήρα και τον Γονατά, δεν συμμετείχαν πλέον, στάση που διερμηνεύτηκε ως ενθάρρυνση στους αδιάλλακτους,

²⁵⁴ Στο ίδιο σ. 53

²⁵⁵ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 24

²⁵⁶ Διαμαντης Απόστολος, *ό.π.*, σ. 174

²⁵⁷ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 150

²⁵⁸ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 24

²⁵⁹ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 141 - 142

προκειμένου να προχωρήσουν στην πραγματοποίηση των αρχικών τους σχεδίων²⁶⁰. Η ανησυχία των Βρετανών για την τύχη των κατηγορούμενων, οφείλονταν εν μέρει στην απόφαση του Γούναρη να ακολουθήσει την πολιτική των βενιζελικών κυβερνήσεων, δηλαδή την βρετανική πολιτική, θύμα της οποίας είχε πέσει ο ίδιος και οι συνεργάτες του²⁶¹. Δεν ήταν όμως αυτός ο μοναδικός λόγος. Οι Βρετανοί, ιδιαίτερα μετά την άνοδο στην εξουσία του συντηρητικού Λόου, φοβόταν μήπως οι επόμενες ενέργειες του κινήματος, στόχευαν στην εκθρόνιση του βασιλιά, πράξη αντίθετη με την πάγια σταθερά της αγγλικής πολιτικής που απέβλεπε στη διατήρηση της μοναρχίας στα κράτη της Ευρώπης²⁶².

Οι παρεμβάσεις τους, πάντως, εξακολούθησαν αδιάπτωτα κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας, χωρίς όμως να επιτύχουν τα επιθυμητά γι' αυτούς αποτελέσματα. Λίγο πριν από την έναρξη της δίκης, ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών δέχονταν την προειδοποίηση του βρετανού ομόλογού του, ότι τίποτε δεν θα δικαιολογούσε την επιβολή θανατικής καταδίκης, για τον κολασμό πολιτικών σφαλμάτων.²⁶³ Η επαναστατική επιτροπή όμως, αρνήθηκε να συμμορφωθεί με τις συστάσεις, θεωρώντας ότι η βρετανική παρέμβαση προκαλούσε τους αδιάλλακτους, με αποτέλεσμα η επανάσταση να χάνει έδαφος, εν όψει μάλιστα της εντατικής προπαγάνδας που ασκούσαν στο στρατό, τις κατώτερες τάξεις και τους πρόσφυγες²⁶⁴.

Πρέπει πάντως να σημειωθεί, ότι, για τους αδιάλλακτους, η δικαιοσύνη για τα θύματα της αφροσύνης των ανθρώπων που είχαν διαχειριστεί την καταστροφή, μονάχα με αίμα μπορούσε να αποδοθεί. Έτσι, ο Πλαστήρας απέρριψε τις βρετανικές πιέσεις, τονίζοντας, μεταξύ άλλων, πως ήταν δεσμευμένος ενώπιον των συναδέλφων του²⁶⁵. Στην κορύφωση της δίκης, η Βρετανία ειδοποίησε επίσημα το Υπουργείο Εξωτερικών, πως σκόπευε να αποσύρει τον πρεσβευτή της από την Ελλάδα, αν οι κατηγορούμενοι καταδικάζονταν σε θάνατο²⁶⁶. Ο Πολίτης ενημέρωσε τον Πλαστήρα και τον Οθωναίο για το περιεχόμενο της βρετανικής ανακοίνωσης. Ο Πλαστήρας εξέφρασε τη γνώμη, ότι οι βρετανοί δεν

²⁶⁰ Ιγγλέζου Γεωργία, *ό.π.*, σ. 187

²⁶¹ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.*, σ. 337

²⁶² Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 229

²⁶³ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.*, σ. 344

²⁶⁴ Στο ίδιο σ. 344 - 345

²⁶⁵ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 147 - 148

²⁶⁶ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 259

σκόπευαν να φτάσουν σε ρήξη²⁶⁷, αντίθετα με την κυβέρνηση, που καθώς δεν φάνηκε να πείθεται για τον τυπικό χαρακτήρα του διαγγέλματος, υπέβαλλε την παραίτησή της²⁶⁸.

Στις 14 Νοεμβρίου 1922 ορκίστηκε η κυβέρνηση Γονατά, αποφασισμένη πλέον να επωμιστεί την ευθύνη της θανατικής καταδίκης. Υπουργός Στρατιωτικών ανέλαβε ο Πάγκαλος, ο κυριότερος εκφραστής της πτέρυγας των αδιάλλακτων²⁶⁹. «Από σήμερα λήγει το έργο της επαναστατικής επιτροπής κι αρχίζει η επανάσταση», δήλωσε ο Πλαστήρας, που από κείνη την ώρα παρέμεινε ο μοναδικός εκρόσωπος του κινήματος, με εκτεταταμένες αρμοδιότητες²⁷⁰. Η τελευταία παρέμβαση του Βρετανού πρέσβη, για την ματαίωση, έστω και την τελευταία στιγμή, των εκτελέσεων, κατέληξε σε σύγκρουση, καθώς ο Πλαστήρας του υπενθύμισε την αδιαφορία των συμμάχων στη Σμύρνη, τονίζοντας επιπλέον, ότι ο ίδιος σκόπευε να σεβαστεί την απόφαση του δικαστηρίου, όποια και αν ήταν²⁷¹.

Η άποψη πάντως του Πλαστήρα, ότι οι Βρετανοί δεν σκόπευαν να φτάσουν στην οριστική ρήξη, αποδείχθηκε ότι στηρίζονταν στην πραγματικότητα, καθώς οι τελευταίοι, παρά τις συνεχείς και έντονες παρεμβάσεις τους, γνώριζαν ότι δεν έπρεπε να εγκαταλείψουν την Ελλάδα²⁷². Κι ούτε την εγκατέλειψαν. Μπορεί ο βρετανός πρέσβης να έφυγε από τη χώρα μετά τις εκτελέσεις, οι διπλωματικές όμως σχέσεις Ελλάδας και Βρετανίας δεν διακόπηκαν πλήρως, καθώς ο διπλωμάτης Μπέντιγκ εξακολούθησε να παραμένει στην Αθήνα²⁷³.

5.8 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η εκτέλεση προκάλεσε ποικίλα συναισθήματα, κυρίως όμως, προκάλεσε τρόμο. Κι αυτός ο τρόμος ήταν που συνέβαλλε στην πειθάρχηση του λαού και του στρατού. Κυρίως όμως, συγκράτησε τους πρόσφυγες, καθώς έσβησε μέσα τους την επιθυμία για εκδίκηση. Στο τέλος, πάντως, επήλθε ο κορεσμός. Και για το καθεστώς και για τους αδιάλλακτους²⁷⁴. Και υπό την έννοια ότι οι εκτελέσεις είχαν σαν αποτέλεσμα την πειθάρχηση του

²⁶⁷ Καραγιάννης Γιώργος, *ό.π.*, σ. 102

²⁶⁸ Γιαννουλόπουλος Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 259

²⁶⁹ Ριζάς Σωτήρης, *ό.π.*, σ. 348

²⁷⁰ Πεπονής Ιωάννης, *ό.π.*, σ.258

²⁷¹ Καραγιάννης Γιώργος, *ό.π.*, σ. 114

²⁷² Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.22

²⁷³ Ιγγλέζου Γεωργία, *ό.π.*, σ. 186

²⁷⁴ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.21

λαού²⁷⁵, κυρίως όμως του στρατού, αποτρέποντας τα χειρότερα και συντελώντας στην άμεση ανασυγκρότησή του, ήταν ιστορικά αναγκαίες, τουλάχιστον για τους Βενιζελικούς. Για τους αντιπάλους τους, πάντως, παρέμειναν έγκλημα στο διηνεκές²⁷⁶.

²⁷⁵ Στο ίδιο σ. 21

²⁷⁶ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 152

6. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΒΑΣΙΛΕΥΤΗ

6.1 Η ΠΟΡΕΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΕΞΙ

Η απόφαση της εκτέλεσης, πάντως, ανακοινώθηκε «εν ονόματι του βασιλέως»²⁷⁷. Εξάλλου το κίνημα, αν και εχθρικό προς τον Κωνσταντίνο και το περιβάλλον του, δεν είχε προσπαθήσει να καταλύσει το πολίτευμα, ούτε καν να κηρύξει έκπτωτη τη βασιλεύουσα δυναστεία, αφού μια λύση τόσο ρηξικέλευθη, δεν εύρισκε, αρχικά, σύμφωνους όλους τους ισχυρούς παράγοντες του καθεστώτος²⁷⁸. Κατά τη διάρκεια μάλιστα της δίκης, ο κατηγορούμενος Ν. Στράτος, πρόβαλλε τον ισχυρισμό, ότι εφόσον η επανάσταση δεν στόχευε στην μεταβολή του πολιτεύματος, παρά μόνο στην αλλαγή του προσώπου του μονάρχη, δεν ίσχυε το επαναστατικό δίκαιο, ως ανώτερο του συντάγματος²⁷⁹. Στην προκήρυξη άλλωστε που είχε αποσταλεί, γίνονταν σαφής αυτή η απαίτηση, η ανάγκη δηλαδή της παραίτησης του βασιλιά Κωνσταντίνου, υπέρ του διαδόχου του²⁸⁰. Την προκήρυξη αυτή βέβαια, την υπέγραφε μόνο ο Γονατάς, γεγονός που είχε προκαλέσει κάποιες αντιρρήσεις στο εσωτερικό του κινήματος από τους περί τον Πλαστήρα αξιωματικούς, τόσο γιατί θεωρούσαν τον Πλαστήρα σαν τον κύριο δημιουργό του, όσο και λόγω των καθαρά αντιβασιλικών - δημοκρατικών- αντιλήψεών τους²⁸¹. Ο ίδιος ο Βενιζέλος, πάλι, παρόλο που από το 1909 το έδαφος είχε προετοιμαστεί για πολιτειακή μεταβολή, θεωρούσε το θρόνο παράγοντα σταθερότητας σε ένα σύστημα που κλυδωνίζονταν, μετά την Καταστροφή, από μια μεγάλη εσωτερική κρίση, άποψη που συμμερίζονταν το μεγαλύτερο μέρος των οπαδών του²⁸².

6.2 Η ΑΒΑΣΙΛΕΥΤΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ

²⁷⁷ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 185

²⁷⁸ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Χωρίς στέμμα Η αβασίλευτη του μεσοπολέμου* (Αθήνα: Πατάκη, 2023) σ.28

²⁷⁹ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 118

²⁸⁰ Γονατάς Στυλιανός, *Απομνημονεύματα 1897 – 1957* (Αθήναι: 1958) σ.231, 236

²⁸¹ Στο ίδιο σ. 236

²⁸² Βερέμης Αθανάσιος, «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 271 – 296, σ. 276

Μετά την δίκη των έξι όμως, ο βενιζελισμός, που είχε πλέον επικρατήσει επί των αντιπάλων του, διασπάστηκε πάνω στο πολιτειακό ζήτημα. Ήδη από το Μάρτιο του 1922 ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου είχε ιδρύσει τη Δημοκρατική Ένωση, που αποτελούσε την αριστερά των Φιλελευθέρων²⁸³. Ο νέος και δυναμικός βενιζελισμός, όσο κι αν σέβονταν τον αρχηγό του, δεν υπάκουε πλέον σ' αυτόν²⁸⁴. Άλλωστε, μετά την επικράτηση του κινήματος, η προτίμηση για το αβασίλευτο πολίτευμα, απέκτησε θιασώτες μεταξύ των στρατιωτικών, που ήθελαν, αφενός να αποκλείσουν την επάνοδο των αντιβενιζελικών στην εξουσία και αφετέρου να αποφύγουν τα αντίποινα για τους έξι²⁸⁵. Ήταν ιδιαίτερα εκείνοι που είχαν προσχωρήσει στο κίνημα του 1916 και αποτέλεσαν τα πιο αδιάλλακτα και μαχητικά στελέχη του βενιζελισμού. Οι αμυνίτες, μετά την Καταστροφή, ήταν αποφασισμένοι να μην επιτρέψουν να επαναληφθεί ο επαγγελματικός παραγκωνισμός τους, της περιόδου 1920 – 1922 και να διατηρήσουν τα κεκτημένα τους²⁸⁶.

Κι έτσι, από το τέλος του 1922, καθώς το ζήτημα των εκλογών αποτελούσε ήδη αντικείμενο διαμάχης, οι στρατιωτικοί υποστηρικτές της αβασίλευτης προτιμούσαν την παράταση του υπάρχοντος καθεστώτος, με άμεση αλλαγή του πολιτεύματος, σε αντίθεση με τον Πλαστήρα και τον Γονατά²⁸⁷, που ανεξάρτητα από τις προσωπικές τους θέσεις, ως διαλλακτικοί ευθυγραμμίζονταν γενικά με την άποψη του Βενιζέλου, για επιστροφή στον κοινοβουλευτισμό, αμέσως μετά τις αποφάσεις στη Λωζάνη²⁸⁸. Άλλωστε, οι στρατιωτικοί, διασπασμένοι σε διάφορες φατρίες, αναγνώριζαν μεν την αυθεντία του Βενιζέλου, στον οποίον είχαν αναθέσει τις διαπραγματεύσεις για την ειρήνη, παρόλα αυτά

²⁸³ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Μετά το 1922* (Αθήνα: Πατάκη, 2017) σ.31 - 32

²⁸⁴ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 24

²⁸⁵ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 32

²⁸⁶ Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια και Θάνος Βερέμης, 2018) σ.172

²⁸⁷ Βερέμης Αθανάσιος, «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 271 – 296, σ. 271

²⁸⁸ Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια και Θάνος Βερέμης, 2018) σ.131

όμως, τον Μάιο του 1923 αποφάσισαν να τον αντικαταστήσουν με τον Αλεξανδρή, υπουργό των Εξωτερικών. Και μόνο η άμεση κατάληξη των διαπραγματεύσεων, σε συμφωνία στις 26 Μαΐου απέτρεψε τελικά την αντικατάσταση αυτή²⁸⁹.

Ο Πάγκαλος όμως, όπως και ο Χατζηκυριάκος, ο αρχηγός του Στόλου, αμφισβήτησαν την αξία της συμφωνίας. Ο Πάγκαλος πίστευε σε άμεση πολεμική ενέργεια εναντίον της Τουρκίας, είχε δε αποφασίσει να κινηθεί κατά της κυβέρνησης, με σκοπό να ανατρέψει τη βασιλεία και να αναλάβει ο ίδιος, ως δικτάτορας, την διακυβέρνηση της χώρας²⁹⁰. Ο Πλαστήρας κατάφερε τελικά να τον απομακρύνει από τη διοίκηση της στρατιάς του Έβρου, ενώ αμέσως μετά, συγκεντρώνοντας τους διοικητές των μεγαλύτερων στρατιωτικών μονάδων έθεσε στην κρίση τους σημαντικά για την κυβέρνηση ζητήματα. Στην συνάντηση αυτή, μεταξύ των άλλων αποφασίστηκε να μην τεθεί άμεσα ζήτημα αλλαγής του πολιτεύματος²⁹¹. Παράλληλα, φρόντισε να προωθήσει τον Οθωναίο, επικεφαλής των αντιμοναρχικών, στο αξίωμα του γενικού επιθεωρητή στρατού, επιχειρώντας έτσι να τον προσεταιριστεί²⁹². Το κίνημα είχε καταφέρει τελικά να επιβληθεί στα αδιάλλακτα στελέχη του. Για την αντικατάσταση του Πάγκαλου δεν διαμαρτυρήθηκε κανείς. Τόσο ο ίδιος, όσο και ο Χατζηκυριάκος με τον Κονδύλη, έβλεπαν ως μοναδική διέξοδο το να εκλεγούν βουλευτές, καθώς και οι μεταβολές στο στρατό και το στόλο παρουσίαζαν την εικόνα πλήρους ελέγχου τους από την κυβέρνηση²⁹³.

Το καθεστώς του 1922 δεν είχε οδηγηθεί ούτε σε αποφάσεις, ούτε σε ανάληψη πρωτοβουλίας σε σχέση με το πολιτειακό, μέχρι που ξέσπασε το, στασιαστικό για τους τότε κρατούντες, κίνημα του 1923. Το αποτέλεσμα ήταν να δοθεί ισχυρή ώθηση προς την κατεύθυνση της αλλαγής του πολιτεύματος²⁹⁴.

6.3 ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ 1923 ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ

²⁸⁹ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 31

²⁹⁰ Βερέμης Θάνος, *ό.π.*, σ. 126 - 127

²⁹¹ Στο ίδιο σ. 128- 129

²⁹² Βερέμης Αθανάσιος, «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 271 – 296, σ. 271

²⁹³ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 161

²⁹⁴ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 86

Το κίνημα Λεοναρδόπουλου – Γαργαλίδη – Ζήρα²⁹⁵ απαρτιζόνταν από ετερόκλητα στοιχεία: Αξιωματικούς ουδέτερους ή αντιβενιζελικούς που είχαν παραγκωνιστεί, βενιζελικούς που είχαν επίσης παραγκωνιστεί από την ομάδα του Πάγκαλου, βασιλόφρονες που φοβόταν ότι οι εκλογές θα οδηγούσαν σε αβασίλευτο καθεστώς, αλλά και μια μικρή αλλά δυναμική βασιλόφρονα ομάδα που ήθελε να απαλλαγεί από την επικράτηση του Βενιζελισμού, την ομάδα των ταγματάρχων, που βρίσκονταν σε επαφή με τον Μεταξά²⁹⁶. Παρά την ανομοιογένεια των συμμετεχόντων και των αιτημάτων τους όμως, το κίνημα εξελίχθηκε σε ολομέτωπη επίθεση των αντιβενιζελικών²⁹⁷. Η αντίδραση της επανάστασης ήταν ακαριαία. Ο Πλαστήρας και ο Πάγκαλος, που εν τω μεταξύ είχε αναλάβει την ηγεσία του στρατού, φάνηκαν αδιάλλακτοι στα αιτήματα των κινηματιών²⁹⁸, ενώ με διάγγελμα προς τον λαό, ο αρχηγός της Επανάστασης άφησε να εννοηθεί ότι πίσω από τους φερόμενους ηγέτες του κινήματος υπήρξε κάποιος πιο υψηλά ιστάμενος, ενώ σε δήλωσή του στις εφημερίδες που δημοσιεύτηκε συγχρόνως, τόνισε ότι η Επανάσταση, αυτή τη φορά, ήταν αποφασισμένη να προβεί στην οριστική λύση του εσωτερικού ζητήματος. Με άλλα λόγια έδινε τις πραγματικές διαστάσεις των συνεπειών του κινήματος. Οριστική λύση σήμαινε μεταβολή του πολιτεύματος²⁹⁹.

Εξ άλλου, αμέσως μετά την καταστολή του κινήματος, ο Πλαστήρας κατακλύστηκε από επιστολές στρατιωτικών, που ζητούσαν την έκπτωση του βασιλιά και την εγκατάσταση αβασίλευτου πολιτεύματος³⁰⁰, με αποτέλεσμα βρεθεί σε δύσκολη θέση, αφού ο ίδιος ήταν μεν υποστηρικτής του αβασίλευτου καθεστώτος, όμως, προφανώς λόγω της επιρροής του Βενιζέλου είχε δεσμευτεί ότι το ζήτημα έπρεπε να επιλυθεί μετά τις εκλογές και τη σύγκληση της νέας βουλής³⁰¹.

²⁹⁵ Στο ίδιο σ. 96

²⁹⁶ Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια και Θάνος Βερέμης, 2018) σ.132 - 133

²⁹⁷ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 34

²⁹⁸ Βερέμης Αθανάσιος, «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 271 – 296, σ. 273

²⁹⁹ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.133 - 134

³⁰⁰ Βερέμης Αθανάσιος, *ό.π.*, σ. 275

³⁰¹ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 392

Το γεγονός πάντως ότι στην καταστολή της στάσης έπαιξαν καθοριστικό ρόλο οι πιο αδιάλλακτοι από τους αντιμοναρχικούς, ο Πάγκαλος, ο Οθωναίος, ο Χατζηκυριάκος και ο Κονδύλης, όπως και οι εκκαθαρίσεις στο στράτευμα από κάθε φιλομοναρχικό στοιχείο, αποτέλεσαν τον καταλύτη για τις εξελίξεις στο πολιτειακό ζήτημα³⁰².

Και καθώς δεν ήταν εύκολο για τους παράγοντες του κινήματος να συγκρουστούν με τους αξιωματικούς αυτούς³⁰³, στις 31 Οκτωβρίου 1923 συγκάλεσαν σύσκεψη, προσκαλώντας τριάντα περίπου πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη³⁰⁴. Στο τέλος της σύσκεψης όλοι σχεδόν οι παρόντες τάχθηκαν εναντίον της πραξικοπηματικής αλλαγής του πολιτεύματος³⁰⁵, αποτέλεσμα στο οποίο άλλωστε αποσκοπούσαν ο Πλαστήρας και ο Γονατάς. Οι ηγέτες όμως της Δημοκρατικής Ένωσης, διαπιστώνοντας τον ελιγμό, κατήγγειλαν την σύσκεψη ως άκυρη³⁰⁶. Όσο για τον Πάγκαλο, τον Κονδύλη και τον Χατζηκυριάκο, σε κοινή επιστολή τους προς τον πρωθυπουργό, δήλωσαν ότι ήταν αδύνατο να συνεργαστούν με πολιτικούς Κωνσταντινικούς που είχαν ευθύνη για την καταστροφή της Ελλάδας και με αξιωματικούς που συμμετείχαν στον κίνημα Μεταξά³⁰⁷. Ταυτόχρονα με τη γνωστοποίηση του ανακοινωθέντος στη σύσκεψη, δημοσιεύτηκε τηλεγράφημα του Βενιζέλου, στο οποίο ανάμεσα στ' άλλα ανέφερε ότι, όσοι ζητούσαν τη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος, χωρίς λαϊκή εντολή, γινόταν μισητοί στους πραγματικά και όχι μόνον κατ' όνομα φιλελεύθερους. Εξάλλου μια τέτοια ενέργεια θα στερούσε την Ελλάδα από την οποιαδήποτε συμπάθεια των ξένων³⁰⁸. Το τηλεγράφημα πάντως, ανεξαρτήτως αν έφτασε συμπτωματικά³⁰⁹, ή αν το προκάλεσε η ίδια η Επανάσταση, μια και ο Πλαστήρας ζητούσε πάντοτε τις συμβουλές του Βενιζέλου, είχε σαν αποτέλεσμα να πειθαρχήσει η μεγαλύτερη μερίδα των Φιλελεύθερων και να συγκρατηθούν οι στρατιωτικοί³¹⁰.

Ο Πλαστήρας, άλλωστε, ακολούθησε γενικά τα κελεύσματα του Βενιζέλου για το πολιτειακό, με κάποιες παλινδρομήσεις, που οφείλονταν σε παρεξηγημένη ερμηνεία

³⁰² Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 103 -104

³⁰³ Γονατάς Στυλιανός, *ό.π.*, σ. 283

³⁰⁴ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.163

³⁰⁵ Γονατάς Στυλιανός, *ό.π.*, σ. 286

³⁰⁶ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.165

³⁰⁷ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 108

³⁰⁸ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.170

³⁰⁹ Γονατάς Στυλιανός, *ό.π.*, σ. 286

³¹⁰ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.170

των οδηγιών αυτών. Έτσι, δημιουργήθηκε ζήτημα, όταν απαίτησε να ευθυγραμμιστούν οι Φιλελεύθεροι με την επιβολή της αβασίλευτης. Το αποτέλεσμα ήταν, μια ομάδα του κόμματος να αποδεχτεί την απαίτηση αυτή και να παρουσιαστεί στις εκλογές ως κόμμα Δημοκρατικών Φιλελευθέρων. Ο Βενιζέλος άμεσα αποσαφήνισε τη θέση του, έτσι, ο μεν Οθωναίος εγκατέλειψε προσωρινά τις ακραίες του θέσεις στο πολιτειακό, ο δε Πάγκαλος αποχώρησε από τη Δημοκρατική Ένωση και πολιτεύτηκε ως ανεξάρτητος στη Θεσσαλονίκη³¹¹.

6.4 ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ

Οι αντιβενιζελικοί απείχαν τελικά από τις εκλογές. Άλλωστε οι εφημερίδες τους είχαν απαγορευτεί και πολλά στελέχη τους βρίσκονταν στη φυλακή. Παρόλα αυτά, κατάφεραν να οργανώσουν στις 9 Δεκεμβρίου στην Αθήνα ένοπλη διαδήλωση, που διαλύθηκε με νεκρούς και τραυματίες και από τις δυο πλευρές³¹². Η αποχή των αντιβενιζελικών κομμάτων ήταν η χαριστική βολή για τον βασιλικό θεσμό. Ο ίδιος ο Γεώργιος έλεγε ότι χωρίς το ελάχιστο έρεισμα που θα αποτελούσε για το παλάτι η ύπαρξη μιας μικρής αντιπολίτευσης, σε συνεργασία με τη βασιλόφρονα μερίδα των Φιλελευθέρων, δεν διέθετε πλέον καμία δύναμη αντίστασης³¹³. Άλλωστε ο βασιλιάς, μετά την καταστολή του κινήματος του 1923, είχε στοχοποιηθεί και θεωρούνταν από πολλούς αντιμοναρχικούς, ως υποκινητής της στάσης, ή, πάντως, προδιατεθειμένος θετικά³¹⁴. Ο Γονατάς, πάλι, διαπίστωνε ότι κατά την περίοδο ο Γεώργιος παρέμεινε απόλυτα ουδέτερος, σημειώνοντας όμως, ότι σε τόσο κρίσιμες περιστάσεις, η στάση αυτή ίσως δεν ήταν η πλέον ενδεδειγμένη³¹⁵. Δεν είχε πάντως ούτε τη δυνατότητα να επηρεάσει αποφασιστικά τους φιλομοναρχικούς, δεδομένου ότι δέχτηκε παθητικά την εκτέλεση των έξι, χωρίς να χρησιμοποιήσει την απειλή της παραίτησής του, προκειμένου να την αποτρέψει³¹⁶.

6.5 Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ

³¹¹ Βερέμης Αθανάσιος, *ό.π.*, σ. 276

³¹² Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 35

³¹³ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ. 190

³¹⁴ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 106

³¹⁵ Γονατάς Στυλιανός, *ό.π.*, σ. 285

³¹⁶ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 107

Την επόμενη των εκλογών, ο Οθωναίος, ως εκπρόσωπος του Στρατιωτικού Συνδέσμου, υπέβαλλε στην Κυβέρνηση ψήφισμα, με το οποίο ζητούνταν η έκπτωση της Δυναστείας, επειδή δεν απολάμβανε πλέον της εμπιστοσύνης του στρατού και του στόλου³¹⁷. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος είχε ιδρυθεί το 1923 προκειμένου να αντιμετωπίσει μια ενδεχόμενη αντίδραση του παλατιού, εναντίον του καθεστώτος³¹⁸. Στην πραγματικότητα, ήταν μια ένωση αδιάλλακτων αξιωματικών, που επιθυμούσαν να εξασφαλίσουν ένα φιλικό γι αυτούς μετεπαναστατικό περιβάλλον. Είχαν μάλιστα πάρει την απόφαση να αντικατασταθεί ο Πλαστήρας, την περίοδο που ήταν ασθενής, από τριμελή επιτροπή, απόφαση πάντως που δεν εφαρμόστηκε, λόγω της εκδήλωσης του κινήματος του 1923³¹⁹. Το ψήφισμα αυτό έφερνε σε δύσκολη θέση το καθεστώς, που δεν μπορούσε να αποφασίσει χωρίς προηγουμένως να εκφραστεί η άποψη του Βενιζέλου. Από την άλλη πλευρά, δεν ήταν δυνατόν και να αγνοήσει την επιθυμία 4.000 αξιωματικών, αποφασισμένων ακόμα και να το ανατρέψουν, αν δεν υλοποιούνταν το αίτημά τους³²⁰. Αμέσως μετά τη λήψη του ψηφίσματος, ο Γονατάς συγκάλεσε Υπουργικό Συμβούλιο, με την παρουσία και του Πλαστήρα και εξέθεσε την κατάσταση, καθώς το βράδυ της ίδιας ημέρας ο Γεώργιος του απέστειλε επιστολή, με την οποία ζήτησε την συμβουλή του «περί του πρακτέου» «μετά την γενομένην εκλογήν»³²¹. Τελικά, τόσο ο Πλαστήρας, όσο και ο Γονατάς ευθυγραμμίστηκαν με την επιθυμία του Συνδέσμου, ζητώντας από το βασιλιά, σύμφωνα με την ομόφωνο σύσταση του στρατού, του στόλου αλλά και των δημοκρατικών, να φύγει από τη χώρα με άδεια, για το διάστημα που η νέα βουλή θα συζητούσε για το πολίτευμα³²². Και μπορεί βέβαια, η λύση αυτή να αποτελούσε καμουφλαρισμένη έκπτωση, τυπικά όμως διατηρούνταν ο βασιλικός θεσμός, και δίνονταν η δυνατότητα πραγματοποίησης της πολιτειακής αλλαγής, με τις καλύτερες συνθήκες,

³¹⁷ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.196 - 197

³¹⁸ Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια και Θάνος Βερέμης, 2018) σ.136

³¹⁹ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.197

³²⁰ Αναστασάκος Σέφης, *ό.π.*, σ. 409

³²¹ Γονατάς Στυλιανός, *ό.π.*, σ. 289

³²² Διαμαντόπουλος Θανάσης, *ό.π.*, σ. 117 - 118

τόσο στο εξωτερικό, όσο και στο εσωτερικό της χώρας³²³. Έτσι, στις 19 Δεκεμβρίου 1923 ο Γεώργιος αναχώρησε. Καθήκοντα αντιβασιλέα ανέλαβε ο Κουντουριώτης³²⁴.

6.6 Η ΑΒΑΣΙΛΕΥΤΗ

Στις 2 Ιανουαρίου 1924, ο Πλαστήρας, ως αρχηγός της Επανάστασης, παρέδωσε την εξουσία στη νέα εθνοσυνέλευση. Ο Βενιζέλος, τελικά, αποφάσισε να επιστρέψει στην Ελλάδα, υποκύπτοντας στις εκκλήσεις των νικητών των εκλογών, αλλά και του στρατού³²⁵. Στις 11 Ιανουαρίου σχημάτισε κυβέρνηση, δεν κατάφερε όμως ούτε να επιτύχει συνεννόηση με τον χώρο του αντιβενιζελισμού, ούτε να ελέγξει τις διεσπαρμένες δυνάμεις του δικού του χώρου. Στις 4 Φεβρουαρίου παραιτήθηκε και λίγο αργότερα έφυγε ξανά για το εξωτερικό. Ακολούθησε η κυβέρνηση Καφαντάρη, που επίσης κράτησε λίγο. Στις 12 Μαρτίου σχηματίστηκε τελικά κυβέρνηση υπό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου³²⁶. Στις 25 Μαρτίου 1924, ο Πρόεδρος της Συνέλευσης ανήγγειλε από τον εξώστη της παλιάς Βουλής στο συγκεντρωμένο πλήθος ότι «η Δ' των Ελλήνων Εθνική Συνέλευσις εψήφισε σήμερον δια ψήφων 283, δια παμψηφίας, την έκπτωσιν της βασιλικής οικογενείας των Γλύξμπουργκ και την ανακήρυξιν της Δημοκρατίας³²⁷.

³²³ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.199

³²⁴ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 36

³²⁵ Βερέμης Αθανάσιος, «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σ. 271 – 296, σ. 277

³²⁶ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *ό.π.*, σ. 37 -38

³²⁷ Δαφνής Γρηγόριος, *ό.π.*, σ.143

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το κίνημα του 1922 ήταν το πρώτο από μια σειρά στρατιωτικών επεμβάσεων, που σημάδεψαν την περίοδο του μεσοπολέμου. Αναμενόμενο, πάντως, μετά από την τραγωδία του ελληνισμού στη Μικρά Ασία, κλήθηκε να διαχειριστεί μια βεβαρυμμένη κατάσταση. Έχοντας σαν ιδεολογική του βάση το γεγονός, ότι ο στρατός προδόθηκε από τους πολιτικούς της Αθήνας, στηρίχθηκε στο σύνολο του στρατεύματος και παρουσιάστηκε, αρχικά, σαν υπερκομματικό. Στην πορεία όμως, το καθεστώς κατέληξε σε επικράτηση του βενιζελισμού. Ενός νέου, πάντως, βενιζελισμού που υπάκουε γενικά στα κελεύσματα του Βενιζέλου, ενώ ταυτόχρονα είχε αρχίσει να χειραφετείται απ' αυτόν. Αναπτύχθηκε σε ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο, η ομάδα των αδιάλλακτων αξιωματικών ενδυναμώθηκε, καθώς από την άλλη, ο στρατός ολόκληρος πίεζε το κίνημα προς διάφορες κατευθύνσεις. Σαν αίτημα κυριαρχούσε η τιμωρία των ενόχων, ενώ, ιδιαίτερα μετά την εκτέλεση των έξι, πρόβαλλε αποφασιστικά το ζήτημα της αλλαγής του πολιτεύματος.

Τον κύριο ρόλο στη δημιουργία και την οργάνωση του κινήματος κατείχε ο Νικόλαος Πλαστήρας, ένας βενιζελικός συνταγματάρχης, που είχε διακριθεί στη Μικρά Ασία. Ο Πλαστήρας, λίγο πριν από την απόφαση του στρατοδικείου για τους έξι, αναγορεύτηκε σε Αρχηγό της Επανάστασης και μοναδικό εκπρόσωπό της. Οι ενέργειες και οι στόχοι του απέβλεπαν κατ' αρχήν στην αποκατάσταση της νομιμότητας, ενώ βρισκόταν – και αυτός – πάντοτε σε επαφή με τον Βενιζέλο, που ζούσε ακόμη στο εξωτερικό. Καθώς όμως τα πράγματα εξελίσσονταν και ο στρατός πίεζε για την καταδίκη εκείνων που οδήγησαν τη χώρα στην καταστροφή, σκλήρυνε τη στάση του και, τελικά, ήταν εκείνος που υπέγραψε την απόφαση για την εκτέλεση των έξι, εν όψει, κυρίως, των αντιδράσεων του στρατού και της ταυτόχρονης και αδήριτης ανάγκης να ανασυγκροτηθεί και να πειθαρχήσει. Στο ζήτημα της αβασίλευτης, που ανακινήθηκε μετά τη δίκη και έλαβε επείγουσα πλέον μορφή με το αντικίνημα του 1923, η αναχώρηση του βασιλιά μπορεί μεν να αποτέλεσε «συγκεκριμένη έκπτωση», από την άλλη όμως πλευρά, το καθεστώς πέτυχε, τυπικά, να διατηρήσει τη νομιμότητα, δίνοντας στην νέα βουλή τη δυνατότητα να αποφασίσει απερίσπαστα για το ζήτημα. Ο Πλαστήρας βρέθηκε στη δίνη των καιρών, καθώς ανέλαβε την ηγεσία του κινήματος, σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο για τη χώρα. Αν είναι να κριθεί η δράση και η συμβολή του, μόνο συνολικά μπορεί να γίνει αυτό και μέσα στους πολλούς παράγοντες, που κάθε φορά

την καθόριζαν. Τους αδιάλλακτους, το Βενιζέλο, το στρατό, τους πρόσφυγες, το νέο ελληνικό τοπίο.

Η εθνοσυνέλευση ξεκινάει τις εργασίες της από αύριο, έγραφε κάποια εφημερίδα, την πρωτοχρονιά του 1924. Η επανάσταση διέλυσε τα γραφεία της χθες. Ο σύνδεσμος των αξιωματικών έκρινε ότι οφείλει να απομακρυνθεί από τον πολιτική και να επανέλθει στους στρατώνες. Το πρόγραμμα που έρχεται να εφαρμόσει ο Βενιζέλος, αφορά την γαλήνη και την ησυχία της αυριανής μέρας³²⁸.

³²⁸ Εφ. *Εμπρός*, 1 Ιανουαρίου 1924

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθάνατος Κώστας, *Το Εθνικόν Κίνημα Χίου και Μιτυλήνης* (Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση, 1923)
- Αναστασάκος, Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, 3 τόμ. (Αθήνα: Επικαιρότητα, 2009)
- Βερέμης, Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916 -1936* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια και Θάνος Βερέμης, 2018)
- Γιαννακόπουλος Γιώργος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Το χρονικό της Μικρασιατικής περιπέτειας », στο Β. Παναγιωτόπουλος (διεύθυνση έκδοσης), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6: Η Εθνική Ολοκλήρωση 1909-1922 (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003), σ. 83-94
- Γιανουλόπουλος, Γ., *«Η ευγενής μας τύφλωσις...»: Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2003)
- Γονατάς Στυλιανός, *Απομνημονεύματα 1897 – 1957* (Αθήνα: 1958)
- Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων: Τόμος Πρώτος* (Αθήνα: Κάκτος, 1997)
- Δέλτα Π.Σ., *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος* (Αθήνα: Ερμής, 2009)
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Η δίκη των «έξι»* (Αθήνα: Πατάκη, 2022)
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Χωρίς στέμμα. Η αβασίλευτη του μεσοπολέμου* (Αθήνα: Πατάκη, 2023)
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ: Νεότερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977)
- Μαυρογορδάτος Γ.Θ., «Οι πολιτικές εξελίξεις. Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή», στο Β. Παναγιωτόπουλος (διεύθυνση έκδοσης), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6: Η Εθνική Ολοκλήρωση 1909-1922, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003), σ. 9-30
- Μαυρογορδάτος Γιώργος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός* (Αθήνα: Πατάκης, 2015)
- Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Μετά το 1922* (Αθήνα: Πατάκης, 2017)
- Μαυρογορδάτος Γιώργος, «Μεταξύ δύο πολέμων», στο Β. Παναγιωτόπουλος (διεύθυνση έκδοσης), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 7: Ο Μεσοπόλεμος, 1922 - 1940, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003), σ. 9-32
- Μουρέλος Γιάννης, «Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους. (Σεπτέμβριος 1916 – Ιούνιος 1917)» *Μνήμων*, τ.8 (1982), σ.150-188
Διαθέσιμο από: ejournals.e-publishingekt.gr/index/mnimon
- Οι μεγάλες δίκες*, τ. 6: Η δίκη των «έξι» (Χ.Κ. Τεγόπουλος Εκδόσεις Α.Ε., 2011)
- Πεπονής Ιωάννης, *Νικόλαος Πλαστήρας στα γεγονότα 1909-1945* (Θεσσαλονίκη: Γαλατιανού, χ.χ.)
- Ριζάς Σωτήρης, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία* (Αθήνα: Καστανιώτη, 2015)

Τσουνάκος Όθων, «Η Μεγάλη Ελλάδα και η Μικρασιατική Εκστρατεία», στο: *Ελληνική Ιστορία*, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2007) σ. 666-687

ΠΗΓΕΣ

Εμπρός, 5 Οκτωβρίου 1922, 9 Οκτωβρίου 1922, 10 Οκτωβρίου 1922, 14 Οκτωβρίου 1922, 16 Νοεμβρίου 1922, 1 Ιανουαρίου 1924 & 28 Ιουλίου 1953 Διαθέσιμο από: efimeris@nlg.gr/ns/main.html

Εστία, 15 Νοεμβρίου 1923 Διαθέσιμο από: library.parliament.gr

Μακεδονία, 30 Μαρτίου 1966 Διαθέσιμο από: efimeris@nlg.gr/ns/main.html

Πατρίς, 14 Αυγούστου 1933, 16 Νοεμβρίου 1922 & 20 Αυγούστου 1933 Διαθέσιμο από: library.parliament.gr

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης, 2 Ιανουαρίου 1924. Διαθέσιμο από : library.parliament.gr

Σκριπ, 1 Οκτωβρίου 1922, 9 Οκτωβρίου 1922, 10 Οκτωβρίου 1922 & 16 Νοεμβρίου 1922 Διαθέσιμο από: efimeris@nlg.gr/ns/main.html

Δηλώνω ρητά ότι σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.